

BEKE ÖDÖN

ÚJABB FINNUGOR ALAKTANI KUTATÁSOK

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. február 16-án tartott felolvasó ülésén

Mai előadásom tárgya öt finnugor alaktani jelenség magyarázata, s részben folytatása a múlt év március 17-én tartott akadémiai felolvasásomnak. Ebben a felolvasásomban elsősorban két kérdést akartam tisztázni: van-e a komi nyelvben *-jan* többesszámjel, s a komi *-an*, udmurt *-on* deverbális névszó-képzőnek mi volt az eredeti funkciója, s mely rokonnyelvi képzővel egyeztethető. Ezeknek a kérdéseknek a megoldását tartottam a legfontosabbnak, s azért egyelőre elhanyagolhatónak tartottam a még felmerülhető kérdések tárgyalását.

Visszatérve néhány függőben hagyott kérdésre, még egy elvi megállapítást is szeretnék idehozni. Lakó György tagtársam hozzászólásában a komi *pi(j)an* 'fiúk, állatok kicsinyei' alakra vonatkozó megállapításomat, hogy ez eredetileg nem volt többesszám, hanem egyesszámú alak, képzője eredetileg kicsinyítőképző volt, s csak gyűjtőnévképzőként használva vett föl többesszámú jelentést, támogatni akarta két analóg jelenséggel. Így arra hivatkozik, hogy a magyar *-k* többesjel is egy finnugor gyűjtőnévképző folytatása, továbbá, hogy a hegyi mari nyelvjárásban használatos *-β²lä* többesjel egy 'nyáj, falka, raj, csoport, csorda' jelentésű szóval egyeztethető. Ezek azonban mind csak feltevések, s véleményem szerint feltevésekkel nem lehet egy másik jelenséget bizonyítani.

Ezt szükségesnek tartom megjegyezni, mert nyelvtudományi irodalmunkban, de külföldi nyelvészek között is nagyon elterjedt módszer, hogy egy egyszerű ötletet, feltevést máris bebizonyított igazságnak tekintenek, s aztán felhasználják egy másik feltevés bizonyítékául. Ugyanígy használják fel mások feltevéseit is, ha úgy látják, hogy ez támogatja az ő feltevésüket.

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy minden tudomány feltevésekkel is dolgozik, ezek is munkaeszközül szolgálnak, de mindig szem előtt kell tartani, hogy a feltevés csak feltevés, nem pedig bebizonyított igazság, s feltevés is marad mindaddig, amíg csak be nem bizonyul helyes volta.

A nyelvek fejlődésének belső törvényeit csak nyelvi anyag alapján lehet megállapítani, különben itt is idealizmusba tévedünk.

Ezek előrebocsátásával szigorúan nyelvi tények alapján fogok foglalkozni több finnugor alaktani jelenséggel.

I.

Egy állítólagos többesjel a komi nyelvben

V. LITKIN komi nyelvész a Magyar Nyelvőr 1930. évfolyamában egy komi *-jan* képzőre hivatkozik, amely a *pijan* 'Söhne, Knaben, Jungen, Kinder; Junge von Tieren' (*pi* 'Sohn, Knabe') szón kívül 1. a *mijan* 'miénk, noster', *tijan* 'tiétek, vester' birtokos névmásban; — 2. az alsó-vicsegdai nyelvjárásban rokonságot jelentő szavakban fordul elő, pl. *batejan* 'apámék; apám és valamelyik családtag', *tsojldjan* 'nőtestvéredék; nőtestvéred és valamelyik családtag; az a ház, melyben nőtestvéred lakik' (76—77). Tehát a képző „nem az illető személy többségét jelenti, hanem azt akarja kifejezni, hogy az illető személyen kívül még egy (esetleg több) vele szorosabb kapcsolatban álló személyről van szó.“ Litkin még hozzáteszi, hogy „itt (vagyis az alsó-vicsegdai nyelvjárásban) ebben a jelentésben nem használatos a *-jas* képző“ (77).

Mielőtt áttérnék annak a bizonyítására, hogy a komi *-jan* elem 'apámék' féle jelentésben sem többesszámjel, hanem a genitivus, eredetileg az adessivus ragja, újabb adatokat közlök a rendes többesjelnek ezzel egyező használatára, mert az eddigi dolgozatok még a komi nyelvből is kevés adatot idéztek, az udmurtból már csak egyetlen egyet, s nem is a legmegfelelőbbet, a mari adat pedig egyáltalán nem bizonyítja a szerkezet általános voltát (l. FUCHS, JSFOU. XXX, 14 : 1; BEKE, KSz. XV. 3).

Példák a komi ből: *V m a m i s j a s i s t i s n i m e d n i v s e s i j e s v i d l i n i* 'die Eltern (tk. az anyámék) schickten ihre zweite Tochter um nach ihr zu sehen' (WICHMANN: Syrj. Volksdichtung 83); *m e d l u n m a m i s j a s b a r a v i t s k o e m u n i s n i* 'am folgenden Tage gingen die Eltern wieder in die Kirche' (101); *S t a j e a b u m e n a m b a t j a s* 'ezek nem az én apámék' (FOKOS, UF. XVI, 141); *P r u p I v a n l i s k e z a i n j a s j u a l e n i* 'die Hausleute (tk. a gazdáék) fragten Ivan' (FOKOS-FUCHS: Volksdichtung der Komi (Syrjänen) 124); *F V m u n a s n i p o p j a s* 'der Geistliche und der Kutscher (tk. a papék) gehen fort' (uo. 335); *L e n i d a d s k o r i s n i e b e d v i l a d, r u t t s a t e* 'meghívták őket, a rókákat, ebédre' (NyK. XLV, 462).

u d m u r t : *J a t a i j o s i z t i s k a k i s a - i k k o s i l l a m n o t s u p - k a r e m s o k i s n o z e* 'die Eltern (tk. atyjáék) zankten ihn aus und hiessen ihn [küssen] und [schliesslich] küsste er die Frau' (WICHMANN: Wotj. Sprachproben II, 94); *J a n a i j o s i z a t a i j o s i z j u a l o* 'seine Mutter und sein Vater fragen' (MUNKÁCSI—FUCHS: Volksbräuche u. Volksdicht. der Wotjaken 71); *G k u z o j o s s o - b e r ä v i l k o r k a p i r o n n e r g ä, j u y o n - d i r k a r i l l a m* 'die Hausleute (eig. Hausbesitzer's) machten darauf die beim Hineingehen ins neue Haus [übliche]

Zeremonien, ein Fest' (78); G *so kužojos iz verallam* 'die Leute des Besitzers sagten' (79); Sam. *ta gonderjos, diťijos punę-utämles keškaza* 'diese Bären und Füchse (d. h. der Bär, Fuchs und ihre Gefährten) fürchten sich vor dem Hundegebell und . . .' (166); *gonderjosez tetenängz majängz so mur gopü kemaza leżiz* 'er liess seine Bären (d. h. den Bären mit dessen Gesellschaft) samt seinem Mistkorb und sonst was in jene tiefe Grube fallen' (166); *ta gonderjoslä n potämzę ta mur gopiš w-g-pü bega-ni* 'diesen Bären (d. h. dem Bären und den anderen Tieren) war es nicht möglich von der tiefen Grube herauszukommen' (166).¹

¹ FUCHS, JSFOu. XXX, 14:2, egybeveti a többesszámnak az udmurt nyelvben tárgyalt használatát a helynevek többesszámának azzal a jelentésével, amely az illető falu lakosságára vonatkozik. Pl. G *nirošurjos* 'die Einwohner des Dorfes Nirošur' (WICHMANN: Votj. Spr. II, 149, 150, WChr. Nr. 603); B *šed jizgurtjos lįktil'am* 'die schmutzigen Jizgurtier sind gekommen' (181); K *Šaberdiťjoslä n šor-ňukazi* 'in der mittleren Schlucht der Einwohner von Šaberdi' (MUNKÁCSI: VotjNépkHagy. 24).

Litkin is közel hasonló példákat: *Jumjaas* 'a junjaiak', *Možgaas* 'a mozsgaiak' (Nyr. LIX, 76).

Véleményem szerint, ezek a melléknévül használt helynevek egyáltalán nem tartoznak a tárgyalt esethez, ellenben a hely- és időneveknek avval a használatával egyeznek, amikor összetételekben egy másik főnév jelzőjeként szerepelnek melléknévképző nélkül. Pl.

m a g y a r : *Buda-utca* (Esztergomban), *Cegléd-utca*, *Hatvan-utca*, *Váradi-utca* (Debrecenben); *Tiszafüred*, *Balatonfüred*, *Tátrafüred*, *Dunaföldvár*; — *hópénz* (1542), *hajnalcsillag*, *tavaszbúza* (1529), *tavaszetés* (1638), *tavasgabona*, *őszgabona* (Székelyföld).

m a n y s i : So *Pölm, torum oikü* 'der Gott von Pelym' (KANNISTO—LIIHOLA: Wogulische Volksdicht. I, 65); LO *Pölm, ězum* 'ein Mann von der Pelymka' (132); So *Sorať oćä* 'der Alte am Soracht' (343); So *Įöťtimsos ot' rpiť* 'der Fürstensohn am Jovtimsos' (323); LO *Täťm, ä ěum*, *Lüš smm, ä ěum* 'das Volk von der Soswa, von der Lozwa' (198); So *tępi* *As ta' l' a ěum* 'Mann von Oberlauf des speisereichen Ob' (269); So *N' äťšto' l' a ěečb* 'die Alte am Oberlauf des *Njajš* (331); So *Įal' püš' ićä* 'der Alte der Heiligen Stadt' (349); So *ün' üš' i*, *š' o' ä' üš' i* 'Hügelrückengeist, Waldgeist' (360); So *šidzul* 'Wasserfisch' (67).

c h a n t i : K *äs- ěant' i* 'die am Ob wohnenden Ostjaken'; J *äs- m' o' r' i* 'Обская Водость'; J *äs- päť* 'Pappel' (PAASONEN—DONNER: OstjWb.); Kaz. *a- š' o'*, Ni. *ä- š' u'*, Kr. *ä- š' u'* 'Anwohner des Obs (Ostjake)'; O *äs' i' a' ě*, Trj. *ä- š' i' a' ě*, V *ä- š' i' a' ě*, Vj. *ä- š' i' a' ě*, Kr. *ä- š' i' a' ě*, Ts. *ä- š' i' a' ě* 'die Ob-Ostjaken' (KARJALAINEN—TOIVONEN 85); DN *üä' l' o' i' n' ě* 'Vasjugan Ostjake' (252); V *įo' ěn' m' o' i' a' ě* 'die an den Nebenflüssen des Obs in der Gegend von Surgut wohnenden Ostjaken' (149); *įäw- m' o' r' i* 'Amtsbezirk Jugan' (DONNER); Kaz. *į' i' u' o' r' i*, Ni. *į' i' k' u' r' i* 'Wassergeist' (KARJ. 83); V *į' i' l' u' i' k'*, Vj. *į' i' l' u' i' k'* id. (164); Trj. *į' i' u' ä- š' o' ě*, Vj. *į' i' u' ä- š' o' ě*, V *į' i' u' ä- š' o' ě* 'Tauchente' (162); Kaz. *į' i' u' o' r'*, DN *į' i' k' u' i' a' ě* 'Biber' (163); Vj. *t' o' l' a' j' i' k' i* 'Winterreichhorn' (1036).

k o m i : S *Iz- va- lšeri* 'Fisch aus der Iźma'; I U *Iz- va- tas* 'die Anwohner der Iźma', U *jem- va- tas* 'die Anwohner des Vym', I *Petšera- tas* 'die Anwohner der Pečora' (*tas* 'Stock zum Verschliessen der Tür (von aussen) (V P); Leiste, Querholz (z. B. am Stuhl) (S P); Latten am Schlitten (I); Wehr im See (zwei Pfahlreihen mit Torf dazwischen, in der Öffnung eine Reuse)'; I U *va- tar* 'Trauerente (I), eine schwarze grosse Tauchenart (U) (*tar* 'Birkhahn', *va* 'Wasser, Fluss', P *mu- š' i' r* 'Hamster (Cricetus frumentarius)' (*mu* 'Erde; Acker, Feld', *š' i' r* 'Maus'); S L *asil- tel*, V *asiv- tev*, U *asiv- tev*, P *asiv- tev* 'Ostwind' (*asil* stb. 'Morgen'); U *oť- bobuw* 'schwarzer Schmetterling' (U P *oť*, V S Peč L Le I *voť* 'Nacht', V S *bobul*, V L *bobil*, U *bobuw*, P *babju* 'Schmetterling', tehát a. m. 'éjjeli lepke') (WICHMANN—UOTILA: Syrj. Wortschatz).

u d m u r t : MU *vu- kušo*, G M *vu- murt* 'Wassergeist' (WICHMANN: VotjChr. No. 1257), *vu- oš* 'Wasserstier (mythische Gestalt)' (MUNKÁCSI: VotjSz. 689), *vu- uš* 'Wasserhengst (myth. Gest.)'; *tol- sur* 'Winterfest' (uo. 364, *sur* 'Bier'), M (MUNKÁCSI 205) *Sarapul kul' zojos* 'die Herren von Sarapul'.

m a r i : B (PAASONEN—SIRO) *Ozai- süjas* 'die Benennung für die Kasanischen (tatarischen) Fuhrleute im Amtsbezirk von Tschurajewa' (die allgemeine Benennung

m a r i: UJ *a β a m - š a m â t š β u. tš a t m â - j â m m ö n g ö* 'anyámék haza várnak engem'; *a t š a t - s a m â t š β u. tš a t t â - j â m* 'apadék várnak téged'; *i z a t - š a m â t š β u. tš a t* 'bátyadék várnak'; UP *k u y u ž a l a k t ö - l â t o l a - š k â* 'a királyék a városba jönnek'; JT *â z a - š â m â t s k o' t s k â t* 'bátyámék esznek'; KŠ *poškudem-b'lä t ö - l â n â t* 'szomszédoméék jöttek'.

A többesszámnak tárgyalt funkciója nem eredeti sajátosság az említett finnugor nyelvekben, mert több török-tatár nyelvben is megvan, s a mari és a permi nyelvekben kétségkívül török hatás alatt keletkezett (l. BEKE: Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Sprachen, KSz. XV, 3—6).¹

Néhány permi képző eredete c. dolgozatomban rámutattam, hogy az imént tárgyalt esetekben a komi *-jan* „képző“ tk. genitivusrag, de eredetileg az adessivus ragja, s ez a rag helyettesíti (az ablativusraon kívül) az elvesztett *-n* genitivusragot. LAKÓ GYÖRGY azonban hozzászólásában azt mondja: „Arról, hogy a *b a t e j a n* és a *t š o j i d j a n*-féle alakok is közönséges (személyragos) adessivusok lennének, ismereteim szerint, szó sem lehet. Ezen alakulatok *-jan* végzete tehát véleményem szerint továbbra is magyarázatra vár.“ (A MTA Nyelv- és Irodalomtud. Osztályának Közleményei, III, 90—91.)

Hogy ebben az esetben is adessivussal van dolgunk, bizonyítják a következő komi adatok: V *s a r l e n v i t t š i s e n i ž e h i k e s v a - d o r š a n* 'der Zar aber erwartet mit seinem Gefolge den Bräutigam am Strande' (tk. 'a cárék'; WICHMANN: Syrj. Volkd. 73); V *s a r l e n z e v m i t š a p a š - k e m v e t š a s n i* 'die Leute des Zaren machen [ihm] einen sehr schönen Anzug' (uo.); KV *s a r l e n u š k e d t š i s n i l e p t i n i P o m a j a s e s* a cár (emberei) odarohantak kimenten- (tk. kiemelni) Tamásékat' (FOKOS, UF. XVI, 21); *g e s u d a r l e n d i v u i t t -*

für die Tataren ist *t o t a r*; *s ü j a s* 'an der Kama wohnhafte Tscheremissen; Tatar (im westlichen Teile des Kreises Birsck)'; *β ü t - š o d â ž* 'Wassergeist', *k u d o - β*. 'ein Hausgeist'; *m ' l a n*, *d e - β*. 'Schutzgeist der Erde', *β ü t - i j a* 'ein Wassergeist' (weiblich), *š o š â m - β ü t* 'Lenzwasser', *š . k u l a p* 'Frühlingspelz', *t e l e - p ö r t - k a j â k* 'Schneeammer' (*t e l e* 'Winter', *p ö r t - k a j â k* 'Sperling', *p ö r t* 'Stube, Zimmer', *k a j â k* 'Wildvogel'), *k a s - š u k t š o* 'Abendengel', *e r - j u l* 'Morgenkühler-*er-ke tš e* 'Morgensonne', *e r - t i t r a* 'Morgennebel', *e r - t š o l p a n* 'Morgenstern', *j ü r - u m â r* 'Nachtwärme'.

f i n n: *vesi-hiisi* 'ein entsetzliches Meerungestüm', *vesi-lintu* 'Wasservogel', *vesi-myyrä* 'Wasserratte' (*myyrä* 'Maulwurf'), *vesi-paju* 'Korbweide (*Salix viminalis*), die graue Weide (S. cinerea)'; *maa-muura(i)n* 'Ackerbeero (*Rubus arcticus*)'; *ülta-perhonen* 'Schwärmer (Sphinx)' (*ülta* 'Abend', *perhonen* 'Schmetterling, Falter'), *ülta-tähti* 'Abendstern, Venus'; *talvi-päivä* 'Wintertag', *talvi-sää* 'Winterwetter'; *talvi-yö* 'Winternacht' (ERWAST, KATARA). L. SIMONYI: Nyr. XLVIII, 49, SZILASI: NyK. XXVI, 163.

¹ HERCZEG GYULA szíves közlése szerint hasonló jelenségeket a román nyelvek területén is lehet találni. Számos *olasz* családnév, mely ma egyszámú nominativusként használatos, *-i*-re végződik. Így pl. *Martini*, *Marchetti*, *Clementi* stb. Ezek a főnevek, amelyeket ma mindenki egyszámnak érez és annak használ, eredetileg többesszámú alakok voltak, mégpedig pluralia tantum. Azt akarták kifejezni, hogy az egész családról van szó.

Később ez az eredetileg hímnemű szavak esetében lehetséges végzet: az *-i* annyira tipikus lett az olasz családnévekben, hogy tulajdonképpen értelme, jelentése elmosódott és ennek következtében sok, eredetileg ragadványnévként szereplő nőnemű főnév is a szabályszerű *-e* helyett *-i* végzetet kapott.

A spanyol nyelvben *los padres* (az *el padre* 'atya' többesszáma), mint pluralia tantum: 'szülők' értelemben használatos. Nem is tudják a *szülők*-et másképp kifejezni

šeni 'a császárek csodálkoznak' (23); *gesudarlen tšettšisni, povšisni* 'a cárék fölkeltek, megijedtek' (27).

Ezekben az adessivus a magyar *-é* birtokképzőnek felel meg, s a magyar *-ék* is ennek a birtokképzőnek többesszámú alakja. Ebben az esetben is adessivust használ a komi (és az udmurt) nyelv. Pl. V *taję abu ti ĵ an* 'nem a tiétek-e az?' (Fokos: ZürjNépkMutatv. 102); OP *m é n a m gidón yčlő őžjősköt* 'die meinige pflegt mit den Schafen im Stalle zu schlafen' (GENETZ, JSFOu. XV, 1: 38); V *berji, kodi n a l e n* 'válaszd ki, amelyik az övék' (Fokos, 101); V *taję-pe P o m a l e n* 'ez Tamásé' (111); V *taję vot biđsen bi kor i š j a s l e n* 'nézd, ez mind tüzet kérőké' (101); Le *jezlen vėlišni* 'sie gehörten anderen' (Fokos-Fuchs: Volksdichtung 70); Prup *biđsen i ĵ j e n - l e n, l e š e ĵ l e n etik abu* 'und alle gehören Jen, dem Teufel gehört kein einziges' (222); Peč *s i l l e n vėli nım Ivan, a b a b a i s l e n Katerina* 'er hiess Ivan, seine Frau aber Kätchen (Wichmann 122).

Hogy az adessivus genitivusként áll a magyar *-ék* képző értelmében, bizonyítja a mari nyelv, amelyben a finnugor *-n* genitivusrag fönmaradt: UP *n ö m n a · n kaja t ola · škā* 'a mieink a városba mennek'; *i ž a · n šo · rtāt* 'bátyámék sírnak'; *a k a · n ko · tš kāt* 'a nénémék esznek'; *po · š k ā d ā n βu · tša · t ola · γātš to · lmām* 'a szomszédék várják a városból megjöttömet'; *po · š k ā d ā n una · m βu · tša · t* 'a szomszédék vendéget várnak'; *ku · γ u ž a · n jūt* 'a királyék isznak'; *ku · γ u ž a · n oňđžat törza · γātš k ā · lēkām* 'a királyék az ablakból nézik a népet'.

Az idézett példákban az egyesszámi genitivus nem jelzi, hogy több birtokról van szó, csak az állítmány többesszámú alakja mutat erre.

II.

Mégegyszer a komi -an, udmurt -on igenévképzőről

Multévi akadémiai előadásomban csupán annak bebizonyítására törekedtem, hogy a szóban forgó képző azonos a mari *-en, -ən, -ân* határozóigenévképzővel. Ennek a két képzőnek a kapcsolatba hozatala addig nem sikerült, mert a nyelvészek rendelkezésére álló anyag ennek bizonyítására nem volt elegendő. Hogy ez végre sikerült, azt elsősorban az újonnan megjelent komi szövegeknek, szótáraknak és nyelvtanoknak köszönhetjük. Így meg sem említettem a mordvin *-n* deverbális névszóképzővel való azonosságát, pedig erre már 1911-ben megjelent Cseremisiz nyelvtanomban hivatkoztam (163. l.), nem említettem a manysi participiumképzőt, amelyet a mari és a mordvin képzővel egyeztettek, sem a magyar és a permi infinitivusképzőt, amelyet szintén idevontak. Annak megállapítása után, hogy a komi *-an, udmurt -on* képzőnek magánhangzója nem jelentős elem, kétségtelen, hogy az említett nyelvek infinitivusképzője ugyanennek az *-n* képzőnek lativusi alakja.

A legfontosabb azonban a permi képzőnek a manysi participiumképzővel való azonosítása. Ez eddig azért ütközött nehézségekbe, mert sokáig csak udmurt anyag állt bőségesen rendelkezésünkre, de ez sem volt elégséges annak a bizonyítására, hogy a permi képző is eredetileg participiumképző volt. Az új komi anyag azonban kétségtelenné tette, hogy az *-an* képzős igenévnek is volt cselekvő és szenvedő jelentése, s a jelzett szó kifejezhetette a cselekvés eszközt, helyét, idejét, azonkívül az igenév a cselekvést vagy a cselekvés eredményét is kifejezhetette. Az újabban megjelent komi anyag minderre bőségesen szolgál példával (l. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei III, 67—76).

Kiegészítésül idézek még néhány fontos példát:

a) cselekvő jelentéssel: Prup *kuritšsan jez* 'rauchende Leute' (FOKOS-FUCHS: Volksdicht. der Komi 230); VM *šiledčsan preñik* 'die für die Sängerrinnen bestimmten Honigkuchen' (446);

b) szenvedő jelentéssel: Prup *kurtčšalan-šir* 'Kauharz' (213, *kurtčšalni* 'beissen' 216, WICHMANN—UOTILA S *kurtčšalni*, L *kurtčšalni*, V *kurtčšavni*, U *kurtčšavniš*, P *kurtčšavni*, I *kurtčšöni* id.);

c) határozóigenévként: Prup *baba berdan koli* 'die Frau blieb weinend zurück' (FOKOS-FUCHS 111).

A legfontosabb azonban, hogy míg a régebbi udmurt szövegekben egyetlenegy adatot sem találtunk az *-on* képző cselekvő jelentésű használatára, MUNKÁCSINAK legújabbán megjelent szövegeiben erre is van példa: K *ta pilän kešnojezlän vetlon pijež lektäm* 'der Geliebte (eig. Spazierkamerad) der Frau dieses Burschen kam hin' (295); *ta pilän kešnojez vetlon grom-pizä ötęsa ležäm* 'die Frau dieses Burschen hatte ihren Geliebten rufen lassen' (uo.); *talän vetlon grom pijež lektäm* 'kam ihr Geliebter' (uo.; *grom* 'barát'); *vetlon ħromä luešal-kä, alam puktęsa vožęsal* 'wenn ich ein [mit mir] herumspazierendes Liebchen hätte, würde ich es auf meinen Schoss (auf meine Schenkel) setzend, halten (322); S *vetlon val* 'das trabende (eig. gehende) Pferd' (158); S *vorttılön-val* 'das galoppierende Pferd' (162); *İlla pıroloklän vorttılön-urobcez* 'İlės prófétának száguldó szekere' (MUNKÁCSI: VotjSz. 681); — U *đužit, đužit tubatä tubonňosmı uan ali; žuasa kılis tıl puškı pıronňosı uan vıläm* 'auf eine hohe, hohe Leiter Steigende haben wir jetzt; in ein brennendes (eig. brennend bleibendes) Feuer Kommende sind es wohl' (457);

szenvedő jelentéssel: J *milam kıtkon valjosmı* 'die Pferde, die wir einspannen' (400); K *saldatjoslän šıjon šędę* 'die Suppe, die die Soldaten zu essen bekamen' (332); S *jırad ponon iżı* 'die Mütze, die du dir auf den Kopf setzen kannst' (156); U *teber šuon nillosın mi um šıdä, kin šıdoz?* 'mit den schön genannten Mädchen spielen nicht wir, wer spielt mit ihnen?' (456); K *veran keę so luoz* 'die Rede, die ich sprechen will, ist diese da' (187); K *vera škön keę tuž uno val* 'zu sprechende Worte hatte

ich sehr viel' (325); *J veranjos i van* 'ich habe [etwas] zu sprechen' (379); *S pidad kut t š a n pid-kut* 'Bastschuhe, die du auf deine Füße anziehen kannst' (157).

MUNKÁCSI új udmurt gyűjteményében egy olyan adatra is akadtam, amelyben az *-on* képzős igenévnek határozó igenévi jelentése van: *U pitmā žuti, kašmā žuti „ta-ñi“ š u o n niłlosli* 'ich hob meine Füße, hob die Augenbrauen auf gegen die Mädchen zu, indem ich zu ihnen „Sehet“ sagte' (460).

Mindezek után nyilvánvaló a permi képzőknek a manysi folyamatos cselekvésű melléknévi igenévvél való egyezése. Használata a következő:

1. cselekvő jelentéssel: *So žāitnē tyl* 'die laufende Wolke' (KANNISTO—LIIMOLA I, 334); *So mi n n ē tyl* 'wandernde Wolke' (336); *So ž ā i t n ē l y β* 'ein laufendes Pferd' (350); *So māžar i ā l n ε s ā γ η t r u m* 'ein über die Erdoberfläche wandernder zöpfungtragender Gott' (351); *So o š s n t o t n ε ž u m i m* 'mein wenig [Opfer] bringender Mann' (341); *So n y m l p a t n ē r ā s u s ā m* 'von oben fallender Regentropfen' (269); *LO As tal k ž a n t ū n l n ē k ž o n* 'König, der du an deiner Quelle des . . . Ob sitztest' (374); *So i e γ ā γ i n š ā l n ε n ē* 'eine mit ihrer Schwester lebende Frau' (254); *So ā p ā t ž u i n e ū ā β r a m* 'ein in der Wiege liegendes Kind' (219); *So p i l n ε l y β* 'ein furchtsames Pferd' (348).

2. szenvedő jelentéssel: *So kitpis i ū n y n ε k ē n d u m* 'meine doppelt genähete Mütze' (338); *So n ā n ā n β ā r n ε k ā t ō n n ā s* 'die euch zu leistende Armhilfe' (325); *LO t ē r n s ū p n ā m i n ε ā γ i a t o ū š ē γ m* 'eine Tochter, die in den Mund des Krankheitsgeistes gegeben wird, habe ich nicht, (275); *So ū r n ε s a ' r i* 'ein zu schonender Pelz' (272); *So mān p i n n ε ū o ž s - p r i k y β* 'das von uns hingelegte Zobelgebet' (268); *So p ā β l t ē n ε, ū s t ē n ε i ā n i γ p ū . j a i* 'ein von dem Dorf zu verzehrendes, von der Stadt zu verzehrendes grosses Speiseopfermahl' (249); *So ā n n ā n p i l n ε t ā n β ā r k p ē k β a n n o l . l n ā n ā t e t i . i* 'dies hier ist der Silbernapf der von euch gefürchteten Sehnengarnspinnerin' (206); *K ā l m ē n l t ā t e n ā l p u ' p i* 'der vom Oberland gebrachte Ober(lands)schutzgeist' (94); *K p ū t n ā p ē t n ā m ā t s a r ū e r k p ū l s o r p ū l* 'irgendeinen in den Kessel zu legenden Fischjungenbissen, Kleinfischbissen' (284); *P t r β . a η p ā t s r l i n ā t o . r i i t r β . a r p n a . s η ū ē n ā t r ' t . t m . t a x t e ē n* 'durch den vom geflügelten Paster abgeschossenen mit Adlerfedern besetzten spitzigen (?) Pfeil kommst du um' (24).

3. a jelzett szó a cselekvés eszköze: *So l ū . p r s n e x r m š i l t i β o š k ā s a β e s i γ* 'dann schlug er sie mit der Pferdetreibpeitsche' (210); *K t ē n a . γ . ū ā . n ā* 'der Speisenapf' (172).

4. a jelzett szó a cselekvés helyét jelöli: *So ž u i n e j o l* 'der Schlafplatz' (471); *LO β i t t o t n ε l o η u k ž i ā s* 'der Wasserholpfad' (192); *So s ā n a m t ā β e t ē n ε m a ž ā n d e γ m* 'ich finde schon einen Ort, wo es gegessen wird' (229); *So ū ā i t β ā r n m ā . a n i o ž t s* 'er kam an den Zauberplatz' (331); *So ū i m i ā m n ε ž ā t ū r* 'die von meinem Tier begangenen sechs Hügelrücken' (332);

So *sāt iyr yn lə n tǎylʷŋ iīβ* 'von sieben Jūr-(Tieren) besetztes volles Holz' (343); K *kə sχ t ā n m ā n t* 'auf deinem Jagdgebiet' (8); K *βi sχom tāk_u i ā l n ə lŋkətān βāreti* 'der kleine Knabe strebt dem Wege zu, welchen er [vorher] selbst gewandert war' (50); K *sɔ tβōárnə kβǫl* 'Gefängnis (eig. Gericht-mach-Haus)' (99, 404); K *t ū n ə m ā* 'Stelle, wo er hineindringen könnte' (100); K *tǎβ i ɔ i n ə βŋkāsuntǎtǎ'n tɔβ i iō' m_zt* 'sie gingen denn auch hin zur Öffnung des Grabes, in welchem er lag' (114); K *iāy o l n ə mēn iχts* 'er kam zum Wohnort des Vaters' (127); P *tuštpen mēyɛt_t t_t* 'auf dem Schlagweg' (25); P *tβ.ŋ pāstər m i n n ā mēyɛt_t t_t* 'der geflügelte Paster auf seinem Wanderweg' (25); P *sus t u l n ā sūiŋ mē* 'ein von Elch beweidetes Heideland' (25); P *am k a i t n ā mēmt* 'auf dem von mir durchlaufenen Land' (25).

5. A jelzett szó a cselekvés idejét fejezi ki: So *ǎn sa.βŋkǎ.ŋn m i · n n ε pōrǎ iō·χts* 'jetzt kam die Zeit, auf den Friedhof zu gehen' (230); So *χōli'v βō.ŋn tō t n ε pō'rǎ ta iōχts* 'am folgenden Tag kam dann die Zeit, [den Leichman] in den Wald zu fahren' (227); So *p ū r l a χ t n pō'rǎ* 'die Zeit zu opfern' (229); LO *ān^um i ō m n ε pō.ŋ kχōtal βo·s kχōtānyβ!* 'es breche für mich ein lichter Tag an, um umherzuwandeln!' (275); K *man tētū. l m a s n ə χōt' l β* 'an dem Tage, wo wir ohne Speise leiden' (282); K *ām χārmā k ə s n ə xōt'lem* 'an dem Tage, wo ich im Wald jage' (288); K *ǎn βō't n ə pō's ǎtī* 'jetzt ist nicht die Zeit zum Wehen' (100); K *ām ēpəŋǎ. n ə ēpəntǎ. s βō't n ə χōt' l ə m* 'an dem Tage, wo ich einen dampfenden Napf, einen dampfenden Teller hinstelle' (314).

6. Az igenév magát a cselekvést vagy a cselekvés eredményét jelenti: So *tǎβ pōrnē i ē k u n ē v sūi'vi* 'das Tanzen der Por-Frau ist zu hören' (211); So *l ū s n ē t sūi'ti* 'man hört, wie es weint' (252); So *ma'tər ta. s a. k β a t a n ē v sūi'vi* 'man hört, wie er nun etwas abbricht' (243); K *iālkō'māi om ā'slatām nan pǎaltānt* 'ich arbeite bei euch bis zu (meinem) Tode' (118).

A manysi melléknévi igenévvel SZABÓ DEZSŐ foglalkozott „A vogul szóképzés“ c. doktori értekezésében (NyK. XXXIII. és külön). Szabó Dezső a képzőt nem egyeztetni más finnugor képzővel, hanem a manysi lativusraggal azonosítja, az ilyen példákból kiindulva: É. *ānem tēnē matēr totēn* 'nekem enni (v. evésre) valamit hozz' (MUNKÁCSI: VNGy. I, 11); T *nī vuni pūsé joxts* 'nőt venni ideje eljött' (IV, 369).

Nem is szólva arról, hogy egy igenévképzőnek egy névragnál való származtatása már magában véve is problematikus, de aki ismeri a finnugor nyelvek igeneveinek különböző használatát, az tudja, hogy ugyanaz a képző egyformán lehet cselekvő és szenvedő jelentésű, jelentheti magát a cselekvést, kifejezheti a cselekvés helyét, idejét, eszközét, sőt főnévvé válva maga is lehet helyet, időt, eszközt kifejező névszó. Ezt könnyű bizonyítani éppen a magyar nyelvből, de más rokonyelvből is, s éppen a magyarhoz legközelebb álló finnugor nyelvekből.

chanti: *É lar̄asid̄i sv̄x* 'öltöző ruha' (PÁPAY J. UF. XV, 30); *s̄omatt̄i sv̄x-n̄ir* 'felvenni való öltözet' (18); *̄īs̄t̄ī ̄īn̄k* 'inni való víz' (148); *ūeld̄i ūaī* 'ölni való vad' (42); *k̄at̄ ̄x̄ūī l̄ī d̄ī ̄x̄al-put* 'két embernek való (két ember evő) útravaló fazék' (138); *ma p̄o n̄ d̄ī n̄em̄an* 'az én adtam neved' (8); *l̄ī d̄ī pul* 'ennivaló falat' (148); *l̄ē t̄ī lant* 'enni való étel' (ÉONGy. 110). L. SARKADI NAGY JÁNOS: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei 30; SCHÜTZ JÓZSEF: Az északi-osztják szóképzés 56.

A mari nyelvben csak cselekvő jelentése van a -šo, -šö, -še, -šə, -š̄ participiumképzőnek, azonban az -aš, -äs denominális névszóképzővel kapcsolatban (a -šas, -š̄š képző) már a szenvedő jelentésű melléknévi igenév képzője. Azonban meg kellett lennie a folyamatos cselekvést kifejező participium szenvedő jelentésének is, amit bizonyít az U *kot̄š̄š̄-đūš̄* 'étel-ital; Speise [und] Trank' (WICHMANN: Tsch. Texte 284, 327), mert eredeti jelentése 'enni-innivaló' volt (l. BEKE: Zur Geschichte eines tscher. Nominalbildungssuffixes, FUF. XXVI, 70).

A régi magyar nyelvben sokkal gyakoribb volt a folyamatos cselekvésű melléknévi igenévnek szenvedő jelentésű használata, de bizonyos kifejezésekben sok megmaradt a mai nyelvben is, pl. *eladólány, ivóvíz, szántóföld, szerető, vágómarha, vetőmag, viselőruha, vonóháló* (l. BEKE, Az -ó, -ő képzős igenéről, Nyr. XLII, 340).

A népnyelvben is még gyakoribb az igenév szenvedő jelentésű használata, mint a köznyelvben. Itt csak néhány adatot közlök Kiss Géza nemrég megjelent Ormánysági Szótárából: Ez máj nap egy *béfaló falás* nem sok, annyi nem vót a számba (*falás* címszó a.); *főző* 'egy főzésre való': *Ety főző lisztöm van, tőp sincs; itató* 'inni való orvosság'; *hordozó, h. ruha* 'felső és alsó, a munkához való durvább ruha'; *járója* (vkinek) 'út, amin menni kell vmi okból' (tk. 'járni való'): *Mi járód van ēre?; látószál, látószár* 'az a szál v. két-három szál v. egy marok, amit egy kéve ázó kenderből kihúznak, s azon vizsgálják, hogy elázott-e már kellőképpen az egész'; *mögölő* (ritk.) 'hízásra beállítható v. már beállított disznó'; *ötöző* (öltöző) 'egy teljes rend ruha'; *öntővíz* 'a javos készítette gyógyító eszköz'; *sütőfa* 'vékony ágfa, amit a kemencében égetnek el'; *sütőtök* 'sütésre alkalmas tök' (Szlavóniában *sütő* 'tök' MTsz); *varró, vāró* 'varrni való'.

A moldvai csángóknál még ma is élő az igenévnek szenvedő jelentésű használata, pl. : *elvégezte a szö v ő j i t*, van egy *te m e t ő m*, *vagyon a r a t ó n k*, *vagyon márfím á r u l ó*, *van-e k á p á l ó t o k?* (RUBINYI, Nyr. XXX, 115); — *ez a loyom él á r u l ó* 'dieses mein Pferd ist zu verkaufen'; *nekem hólnapra isz vagya szok d ü t ő m* (a. m. gyűjtöm, gyűjteni valóm) 'ich habe auch für den morgigen Tag vieles zu sammeln'; *h i z d a l ó - d i s z n ó* 'Mastschwein', *h i z d a l ó - ö k ö r* 'Mastvieh' (*hizdál* 'mästen'); *az e b őr i ó s z* (a. m. ivós) 'jener Wein ist sehr trinkbar'; *kapáló* 'zu behackend, zu häufelnd, der bechackt od. gehäufelt werden soll'; *k ö t ő - k ö t ő l* 'Bindestrick'; *nyomtotó*

'was zu treten, zu dreschen ist'; *így óltó ronnygo* 'ein vollständiger Anzug'; *órló* 'was gemahlen werden soll'; *repítő* 'der schon fliegen kann (von den Nestlingen)' (*repít* 'fliegen lassen, fliegen lehren'; *ér-r.* 'die Nestlinge aus dem Nest ausfliegen lassen (von den Vögeln)'); *szántó* 'was zu pflügen ist'; *szövő* 'was zu weben ist': *vagya nekem szövőm* 'ich habe Webarbeit, ich muss weben'; *terítő* 'was auszubreiten ist, was ausgebreitet werden muss'; *tevő* 'was zu setzen, zu pflanzen ist'; *tyilóló* 'was zu brechen ist (vom Hanf, Lein)'; *útálóssz* 'abscheulich'; *váltó-pénz* 'eine Geldsumme, die gewechselt werden muss'; *váró* 'Näharbeit, Näherei'; *verő* 'Einschlag (im Gewebe)'; *viszélő, v.-ronnygo* 'Alltagskleid' (Wichmann: Wbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes).

III.

Egy permi deverbális névszóképzőről

A permi nyelvekben van egy udmurt -os, komi -as képző. Pl. a) udmurt: J *merttos* 'ültetvény, kert' (MUNKÁCSI: VotjSz. 711, *mertti-* 'ültet, plántál' 710); S K *potos* 'kelevény, kelés, kinövés, daganat (a testen)' (574, *pot-* 'kimegy, kijön, elmegy; kikel; támad, keletkezik' 571); *todmos* 'jel, jegy', Ucsseb. *todmıs* (364, *tod-* 'tud, ért, ismer', *todmo* 'ismerős, ismeretes; jel, jegy, bizonyosság', *todmal-* 'meg-, föl-, ráismer; megért, kimagyaráz, megfejt' 363); S *vatos* 'rejtett, titkolt dolog; titok' (*vat-*, U G *wat-* 'el-eltitkol; temet, elás' 643, G U *uatını*, M *uatnı* 'verstecken; begraben' WICHMANN: WotjChrest. 1155. sz.); *voštos* 'csere; cseretárgy' (MUNKÁCSI: VotjSz. 678, *vošt-* 'cserél, elcserél; vált, fölvált, kivált' 677).

b) komi (WICHMANN—UOTILA) V *bıdta*s, S L P *bıttas* 'Zögling' (V Peč *bıdtını*, S L Le I P *bıttını* 'aufziehen, erziehen'); V S *bıgertas*, I *bıgertas* 'Gebräme, Verbrämung, Einfassung, Vorstoss' (V S L *bıgertnı*, U *bıgertnıs*, I *bıgertnı* '(mit Band) einfassen, verbrämen'); V VU S L I U *demas*, P *dema-s* 'Flicken, Flickklappen' (V S L I *demnı*, U *demnıs*, 'flicken, ausbessern'); P *kıra-s* 'vom Wasser unterspülte Stelle' (V S L *kırnı*, I *kırnı*, U *kırnıs* 'umgraben, ringsum graben (V S L I U), einen Graben ziehen (L), wegspülen, unterwaschen' (V U)); S *kolas*, I *kolas* 'Überbleibsel, Reste, Überreste' (V S L Le P *kolnı*, I *kolnı*, U *kolnıs* 'bleiben, zurückbleiben, nachbleiben, übrigbleiben; zurücklassen'); V (FOKOS, ZürjNépkMut.) *kuras-karas* 'összekapart maradék' (63; vö. V S L *kuran*, P *kura-n* 'Rechen, Harke', S L *kuralnı*, V *kuravnı*, U *kura-vnıs*, P *kura-vnı*, I *kurōnı* 'zusammenharken; wegharken, wegscharren, ausharken, ausscharren (P: Schnee, Getreide, Erde)'); I *malas* 'Berührung, Tasten, Spur', V I *ki-m.* 'Befühlen, Betasten, Griff mit der Hand' (S L *malalnı*, V *malavnı*, U *mala-vnıs*, I *malōnı*, P *mava-vnı* 'befühlen, betasten, fühlen, tasten, (tastend) suchen (L V U I P), streicheln (S V), glätten (U)'); S *maltas*, P *mavta-s*, I

majtas 'Salbe, Schmiere' (S Peč L Le *maltni*, V P *mavtni*, I *majtni* 'schmierem beschmieren, bestreichen'); L U *olas* 'Vermögen, Habe' (S Peč L *olni*, V VU P *ovni*, U *ovnis*, I *ōni* 'leben; sein, wohnen'); V S L *panas* 'Aufzug, Zettel (beim Weben)' (V S L I P *panni*, U *pannis* 'anscheren, anzetteln (V S L U P), das Weben, Stricken, Flechten [auch eines Bandes, eines Bastschuhes] anfangen (P), flechten (V S L U), [Strümpfe, Handschuhe] stricken (S), haspeln, aufwinden' (IP)); I *piras* 'Eingang, [enge] Mündung' (V S Peč L I P *pirni*, U *pirnis* 'hineingehen, ein-, hineintreten, (V S L I P U auch) eindringen'); I U, *potas* 'Riss, Ritze, Spalte' (V S L I P *potni*, U *potnis* 'sich spalten, platzen bersten, springen, zerspringen', U *pot tšegnīs*, U *pot vartniīs* 'entzweibrechen, durchbrechen, spalten (z. B. einen Stock, Stein)', V *šinmad pot pot lija* 'die, Augen werde ich dir durchschiesse', udmurt *put koškini* 'zerspringen, bersten', *putet* 'Ritze, Riss, Spalte', (MUNKÁCSI, VotjSz. 593) *put karni* 'hasit, repeszt'); U (FOKOS UF XVI, 218, 223) *pukas padēs* 'ülő oszlop', *pukas* v. *puka-liš mort* 'ülő ember' (udmurt WICHM. Chrest. 758 M *pukni*, J MU *pukini*, G *pukini* 'sitzen'); S *puktas* 'Satz, Gesetztes (z. B. v. Pflanzen)', udmurt J *puktos* 'Getreidehocke' (WotjChrest. 758) (komi V S L I P *puktini*, U *puktiniīs* 'legen, stellen, setzen (V S L I P U), stecken (VU), legen, aufstellen, zurechtstellen (Peč'), udmurt G U *pukini*, M J MU *pukini* 'setzen, legen; aufstellen, errichten'); komi U *repas* 'Stelle im Schnee, wo sich die Vögel eingegraben haben' (U *repmīs* 'sich in den Schnee eingraben (Waldvögel, Birkhühner u. a., welche dies bei kaltem Wetter tun)'); I *sodas* 'Zuwachs, Zunahme' (V S L P *sodni*, U *sodniīs* 'sich vermehren, zunehmen'); I *sorōtas* 'Mischung, Gemisch' (I *sorotni*, P *soro-vtni* 'vermischen, durcheinandermischen'); L *sulas-meš* 'Kuh, die lange gelt „steht“' (vö. S *sulats-meš* id., S L *sulalni*, V *sulavni*, U *sula-vniīs*, I *sulōni*, P *suva-vni* 'stehen', udmurt M *silni*, G *silini* id.); komi U (FOKOS UF XVI, 218) *svvttas padēs* 'álló oszlop', (uo. 223) *svvttas* v. *sula-liš mort* 'álló ember' (vgl. U. *svvttan-kad* 'Zeit um ugf. sechs Uhr am Morgen', S L *sulni*, V P *svvtni*, U *svvtniīs*, I *sutni* 'stehenbleiben, haltmachen; aufstehen; (U auch) erwachen, aufwachen'; S L *sultsen*, V U P *svvtsen* (Adv.) 'stehend' (WICHMANN—UOTILA); V S Peč L Le I U *šbras*, P *šbra-s* 'Bettdecke, Decke (V S Peč I U), Decke (überh.) (L Le P)' (S Peč L *šbralni*, Le *šbra-lni*, V *šbravni*, U *šbra-vniīs*, P *šbra-vni*, I *šbrōni* [mit der Bettdecke, Decke] bedecken (S Peč L Le V U P)'); VO (Ust'nem) *te tšas* 'Getreideschober' (V S L P *tetšni*, I *tetšni*, U *tetšniīs* 'zusammenlegen, auf einen Haufen legen, schichten, aufschichten, stapeln, aufstapeln, legen'); I *tupkas* 'Pfahlwehr' (S I P *tupkini*, U *tupkiniīs* 'eine Stopfe hineinlegen (S), mit einem Stöpsel verstopfen od. zustopfen (I U), stopfen, verstopfen, zustopfen (P U), zudecken, bedecken, verdecken (U)'); S *tšuztas* 'das Getreide, welches man versuchsweise keimen lässt' (V S L P *tšuztini*, I *tšuzštini*, U *tšuztiniīs* 'gebären (V S P U), keimen lassen (versuchsweise) (L I), mälzen (durch Keimen), das Getreide keimen lassen (P); U *verdas* 'gemästet, gefüttert, Masttier (Pferd, Ochs)' (V S Peč L P *verdni*, I *verdni*, U *verdniīs* 'ernähren,

speisen, füttern (Leute, Tiere) (V S L P I U), speisen, bewirten (Peč), aufziehen (I), gebären (I) ~ udmurt J (MUNKÁCSI 682) *vordos-pi* 'fogadott fiú', (MSFOu. (II, 367) K *važ vordos nunijed söl-kü luoz* 'wenn das erstgeborene Kind gesund ist' (MUNKÁCSI—FUCHS 367), (WICLM. Wotj. Chrest. 1235 MU *vordini*, G *vordinî* 'aufziehen, schützen; wachsen lassen, erziehen', (MUNKÁCSI, VotjSz. 682) 'fölnevel, fönntart, táplál; szül'); S L *vesas* 'gerodete Wiese' (S *vesalem-in* id.; S *vesalni*, L *vesa-lni*, V *vesavni* 'reinigen, rein machen' (S L V, S z. B. Beeren), jäten (ein Kohlbeet), roden (eine Wiese) (S)'); P *vi.đža's* 'Stroh' (vö. V S Peč L I P *vidžni*, U *vidžnis* 'halten, bewahren, hüten, beschützen' (V S U), bewahren (I), hüten (z. B. Kühe, Pferde) (Peč), nachsehen, pflegen (z. B. ein Kind) (S), sehen, schauen, besichtigen (L), fasten (I), (Geld) verwenden, verschwenden (L P)'; S *viziltas* 'Stromstelle' (S *viziltni*, L *vizi-ltni*, V *vizvtni*, U *vizvtnis*, P *vizi-vtni*, I *vizidni* 'strömen, fließen (P: schnell), (I auch) durch-, ab-, ausfließen'); S *vundas* 'Einschnitt, Schnitt' (V S Peč L Le I P *vundini*, U *vundi-nis* 'schneiden, abschneiden' (V S Peč L Le I U), (Getreide) schneiden, ernten (V S Peč L Le I U P)'.
 Rendkívül fontos két olyan komi származékszó, amelyek nemcsak -as, hanem -es és -is képzővel is előfordulnak:¹

S UM *votas* 'Menge von Beeren u. a., die gesammelt od. gepflückt worden ist (S); Beere (UM)' ~ V *votēs*, I *votīs* 'Beere, (V auch) Beerenfrucht' (V S L *votni*, I *votni*, U *votnis* 'pflücken' (V S L I U, V S L U: Beeren, S L auch: Pilze), sammeln (I), wickeln, knäueln (I), [einen Strick, eine Leine] aufwickeln', V S U P *vot*, I *vot* 'Steuer, Abgabe', udmurt (WICHMANN) G *vīt* 'Steuer, Abgabe', *vītīnī*: *tutīnī v.* 'stellen und sammeln', (MUNKÁCSI 660) *vīt*, K *vēt* 'adó, vám', S *vital-* 'beszedi, egybegyűjti az adót', *vitan* 'az egybegyűjtött adó', (374) *tutni-vitni: *kaban urdsi kaban med tutoz-vitoz* '(adja isten, hogy) asztag asztag mellett álljon és elterüljön' (PERV. III. 8)).

S *v u z a s*, *abu* 'verköuflich oder nicht?', *taje meam v.* 'ich habe dies zum Verkauf' ~ V U *vuzēs* 'zu verkaufende Ware, (U auch) Handel', V *v. abu*, U *v. ali abu* 'verköuflich oder nicht', (FOKOS: ZúrjNépkHagy. 57) V *taje pe abu v u z e s* 'ez nem eladó', udmurt (MUNKÁCSI 697) K *vuzäs* 'áru, eladni való holmi' (*vuz* 'áru, portéka, kereskedelmi cikk', *vuzal-* 'elad', (WICHM. Chrest. 1264) G J U *vuz* 'Waare; Handel' (G U), M J *vuzáni*, G *vuzànî* 'verkaufen', komi (WICHM.) V *vuz-vot* 'Steuer, Abgabe', S Peč *vuzalni*, L *vuzal-ni*, V *vuzavni*, U *vuzav-nis*, P *vuzav-ni*, I *vuzōni* 'verkaufen').

Valószínűleg ide tartozik a következő szó is: V *pes-tšipas* ~ S L *tšipes*, S L U *pes-tšipes* 'Holzstoss'. ('Die Formen *tšipes* und *tšipas* können identisch sein' WICHMANN—UOTILA). Alapszavuk valószínűleg: L *tšipni* 'werfen, niederwerfen'.

¹ A nem első szótagbeli -a és -e hangmegfelelésre l. BEKE, Magyar Nyelvőr LV, 48—49, 78—79).

Az udmurtban az *-os* képzős alak váltakozik az *-üs* (*-es*) képzőssel, a komiban a képző *-es* (*-es*): komi I *piktes* 'Geschwulst' (V S L I P *piktini*, U *piktinjs* '(intr.) schwellen, anschwellen, aufschwellen, (I auch) aufgedunsen werden, weich anschwellen', V S L U *pikēs*, I *pikes*, P *pikēs* 'Geschwulst, Geschwür', V I *pikmini* 'quellen (Gefäß im Wasser)') ~ udmurt (Munkácsi 552) S *piktos* 'daganat, dagadás, kelés', K *pëktäs* 'marjulás, kificamodás s a helyén keletkezett daganat' (S G *pikt-* 'földagad, megkel, fölpuffad, felpöföd', K *pëkt-* 'kificamít, kimarjít, kicsikkant').

A permi nyelvekben nincs meg az alapszava, de kikövetkeztethető, a következő származékszónak: komi U *vetēs* 'Netz zum Fangen von Enten', S L *tšerañ-v.* 'Spinnengewebe' (vö. Genetz, JSFOu. XV, 1 : 30) OP *čerañ-vótan*, *-vótan* 'Spinnengewebe', ~ udmurt (MUNKÁCSI 675) S U *votäs* 'vadász-háló', (324) K *čonari-botos*, U *čonari-votäs* 'pókháló', (WICHMANN—UOTILA 325/a) *tšonari-votos* 'Spinnengewebe' A szó nyilván azonos a következő mari szóval: B Jp P Gen. *βà·ktāš*, M *βà·ptāš*, UP USj US *βò·ptāš* 'háló (nyúl- v. halfogásra)'. A mari nyelvben megvan igei alapszava is: B M ČN *βapte·m* 'hálót kifeszít (nyúl- v. halfogásra)' (vö. BEKE: NyK. XLV, 340).

Nincs a képzőnek *-as* alakja több származékban, pl. komi U *gardēs* 'fest gedrehte Stelle (im Netz, Strick)' (U *gardniš*, *gerdniš*, P *gardini* 'drehen, zusammendrehen, winden, zusammenwickeln, umwickeln'); V S L U *varis*, I *vures* 'Naht, (I auch) Saum' (V S L I P *vurni*, U *vurnis* 'nähen') ~ udmurt (WICHM. Chrest. 1262) MU *varis*, (MUNKÁCSI 698) *varis*, K *varēs* 'varrás, varrat' < (WICHM.) MU *varini*, G *varini* 'nähen'.

Már BUDENZ észrevette, hogy a komi *-as* képzőnek *-ös* (o : *-es*) változata is van, sőt az udmurtban is van az *-os* képzőnek *-es* és *-is* változata, ebből azonban nem azt a következtetést vontta le, hogy a tulajdonképpeni képző csak *-s*, a megelőző magánhangzó pedig jelentéstelen elem, hanem azt, hogy mint a komi *-an*, udmurt *-on* deverbális névszóképző esetében, a finnugor **-p* participium-képző rejlik benne (UA. 189).

WICHMANN Beiträge zur tscher. Nominalbildungslehre c. dolgozatában a komi *-es*, (*-os*), *-is*, udmurt *-es*, *-is* képzőt mari, mordvin és lapp képzőkkel egyeztette, s szerinte a képző eredeti alakja **-ks* volt (JSFOu. XXX, 6: 37). A komi *-as*, udmurt *-os* képzőt Wichmann nem is említi, pedig kétségtelen ezek után, hogy szintén idetartoznak, mert az *-s* előtt levő magánhangzó egyiknél sem jelentős elem, s így csak maga az *-s* a képző.

IV.

A magyar mult idő jele

Minden magyar nyelvész tudja, hogy a mult idő *-t*, *-tt* jele azonos a befejezett cselekvés igenevének képzőjével. Az ige az egyes szám 3. személyében ragtalan, a többes 3. személyben felveszi a *-k* többesjelet, a többi személyben

pedig az igei személyragokat. Azonban nem mindig képzelték ilyen egyszerűnek a mult idő alakulását. Így BUDENZ (NyK. IV, 76 és UA. 357), hivatkozva bizonyos mari összetett igealakokra, azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a magyar mult idő is eredetileg összetett alak volt, amelybe a *van* ige jelen idejű alakja olvadt bele. SZINNYEI a Hunfalvy-Albumban (40. l.) szembeszáll BUDENZ feltevésével, s azt a nézetét fejti ki, hogy a *jártam* a. m. 'járt én', tehát a befejezett cselekvésű igenév a személynévmásból keletkezett igei személyraggal. Noha SZINNYEI véleményének helyességében ma már általában nem szoktunk kételkedni, SIMONYI a Tüzetes Magyar Nyelvtanban mégis visszatér BUDENZ feltevéséhez (624. l.).

Ámbár a finnugor nyelvészek közt általános volt az a nézet, hogy a finnugor nyelvekben a praeteritum-alakok (s több nyelvben a praesens) jele participiumképző volt (l. SETÄLÄ: JSFOu. II, 170, BUDENZ: UA. 354), sem ők, sem SZINNYEI és SIMONYI nem mutattak rá, hogy az *-m*-képzős participium perfectum a legtöbb rokon nyelvben is lehet egyben verbum finitum, sőt a számójédban is. Viszont a finn, mordvin és mari nyelv eddig kiadott nyelvtanaiban, szövegeiben és szótáraiban eddig egyetlen ilyen példa sem akadt, s az E. ITKONEN által közölt egyetlen hegyi-mari példát sem tekinthetjük annak, mert ebben a mondatban: *panda-šem uke, na-žma* 'ich habe keinen Bart [er ist] rasiert' (MSFOu. XCVIII, 303), nem bizonyíték. Én szöveggyűjteményem egyetlen nyelvjárásában sem találtam arra példát, hogy a participium perfectum verbum finitum lett volna.

SZABÓ DEZSŐ volt az egyetlen, aki „A vogul szóképzés“ c. doktori értekezésében utalt az *-m* képzős participium perfectumnak verbum finitumnak való használatának tárgyalásában a magyar *-t, -tt* igenévképző hasonló szerepére. Viszont LEHTISALO (MSFOu. LXXII, 99, 100, 107) már a manysi és a nyenyec, E. ITKONEN (MSFOu. XCVIII, 208, 303) a lapp és a permi nyelvek ilyen használatát megemlíti. LEHTISALO megjegyzi, hogy a nyenyec nyelvben ez a használat ritka. Ezzel szemben az obi-ugor és a permi nyelvekben rendkívül gyakori. Ez a jelenség eddig még nem részesült alapos tárgyalásban az összehasonlító mondattani dolgozatokban, azért fontosnak tartjuk részletes feldolgozásukat, már azért is, hogy az újabban megjelent manysi, udmurt és komi szövegek nyelvtudományi értékesítése is meginduljon. Részben ez az oka annak, hogy ezekből a nyelvekből a szokottnál több példaanyagot idézek, mint előadásom többi részében is.

Most pedig lássuk az idevágó adatokat!

manysi: *É täl tēli mēm* 'tél állott be' (MUNK. VNGy. II, 189); So *tälkäni iox̄ts: x̄um x̄u' i ūm, täβ āmp̄e x̄u' i ūm, āz m i'n ūm* 'er gelangte zu einem Reisigbett: der Mann hat geschlafen, sein Hund hat geschlafen, der hat sich wieder aufgemacht' (KANNISTO—LIIMOLA 62); So *sā-l' i' o x̄t^um* 'sie ist wirklich gekommen' (226); LO *sūr k̄ x̄ó · t̄ k β ā l m* 'der Wurm war herausgestiegen' (107); So *ma'tər sir p̄u·m ti· x̄ ā n d a m* 'eine Art Gras hat sie

nun gefunden' (216); So *ákb̄ ēlm̄χ̄̄las, kit man χ̄̄ȳ^um χ̄̄tal̄iγ̄ ī ē m̄ D^u m,* só^um̄n̄ uš̄ ti pa't^u m 'ein Mensch, es sind zwei oder drei Tage vergangen, ist gerade gestorben' (216); LO *Pētr̄yχ̄̄ āš̄ k̄ ē t^u m sāt̄ ol̄.ln̄ īarmak̄ūssin̄* 'der Petrucha-Alte hatte sieben Silbermünzen [und] ein Seidentuch geschickt' (103); LO *á.kβ̄̄ āyi ar̄īγ̄t^u m, ó ī á m, k̄χ̄āp̄^on t̄ālm̄à t a m, l̄ōη̄k̄χ̄al̄ t̄ó ȳ. ȳ m* 'ein Mädchen blieb übrig, sie entfloh, sie setzte sich in ein Boot [und] ruderte den Strom hinunter' (102); So *k̄p̄.l̄ īo.lipal̄ nȳ'p̄l̄ a.s̄ ā l^u m* 'in der Hütte war nach unten zu ein Loch' (222); LO *sȳnsi : s̄ōrp̄ š̄ a l t^u m, ta. s̄ ū l i n - t^u m* 'er schaut hin: ein Elentier ist hineingeraten, dann davongelaufen' (132); LO *mat̄ īān̄t̄l̄ k̄ χ̄ o t̄ k̄ χ̄ ō l a m māite* 'eine beträchtliche Menge von seiner Leber ist verschwunden' (104); P *kβ̄ēš̄ k^u't̄ š̄unš̄ī: īεγ̄p̄ūβ̄ēēt̄ ēēl̄m* 'als er hinsieht, [da] ist sein Bruder getötet' (28).

Az állítmány ket t ő s s z á m b a n áll: *É an̄ ēkw̄ī' ājk̄āi' kwol̄ ūnttēmī* 'az asszony s az öreg ember házat épített' (Munk. VNGy. I, 67). *kit χ̄um akw' tujt t̄ālm̄i'* 'két férfi szállott meg egy szánt' (IV, 328, azaz: két férfi szállt egy szánra).

Az állítmány t ö b b e s s z á m b a n áll: So *β̄āyt̄āl pa t m̄ ē D* 'sie sind ermüdet (eig. kraftlos geworden)' (71); So *χ̄̄ȳ^um īl̄pī s̄ōβ̄ ārȳēn̄ t̄ ē l m̄^o t* 'drei neue Sterne sind hinzu entstanden' (263); So *t̄ōsan̄īȳ^u β̄ōāȳiγ̄ t̄ ē l m̄ ē D* 'sie sind zu einem Wald von trockenen Bäumen geworden' (203); So *χ̄ot̄āl̄ ālne t̄ōβ̄.l̄η̄ ȳī laȳl̄^oη̄ ȳī p̄ȳš̄.sn̄ at χ̄ a t a m D* 'die überall befindlichen Tiere mit Flügeln, die Tiere mit Beinen haben sich alle versammelt' (237).

Személyraggal: *É. jelpiñ sirejim ti χ̄ ā n t m̄ ē m, at tul̄āp̄tul̄āñ k̄ānē toχ̄a p̄ ū m̄ ē m* 'szent kardomat im megtaláltam, öt ujjú ujjas kezembe úgy meg is fogtam' (MUNKÁCSI: VNGy. II, 164); LO *nāη̄ taχ̄ ti l̄āpa īη̄^uk^u pa't̄ m̄^o n, am urm̄ōī.kβ̄ē īεγ̄p̄am̄n̄^ol̄ a't̄ pileyn?* '[da] du nun nahe herbeizukommen beganst, fürchtest du dich nicht vor meinem Bruder, dem Magermännchen?' (KANN.—LIIM. 199); — LO *āš̄.š̄n̄ m̄ i n à m ε* 'dein Vater ist weggegangen' (193); So *ū. s̄η̄ t̄ōr̄ āš̄ piγ̄ χ̄ū' mim̄ piγ̄aīš̄ac̄ēv̄ s̄āš̄.sn̄ ȳ n̄^N t̄ t̄ ȳ m ε* (od. *ȳ n̄^N t̄ t̄ ȳ m D ε*) 'der Sohn des Stadtfürsten, mein Mann, hat sein Söhnchen auf das Knie gesetzt' (225); So *h̄āβ̄ram̄ ā l m̄ ȳ' m ε āp̄āš̄ō.β̄η̄.t̄ūyl'* 'der hat das Kind mit der kleinen Wiege [in seine Arme] genommen (247); So *l̄ōβ̄t̄χ̄atim̄ēv̄ ol̄.ln̄.t̄yl̄ā' D χ̄ōt̄ m̄ȳ'z s̄ȳp̄.p̄n̄ m̄ à γ m ε, t̄ȳr̄ χ̄ō'sit̄ ī ȳ m̄ i' n ā m, l̄ā p t a' l̄ a m* 'während sie sich wusch, hatte sie ihren Silberring irgendwie in den Mund gesteckt, er war durch die Gurgel hineingegangen [und] steckengeblieben' (227); So *k̄ȳt̄ȳβ̄ sipt̄ān̄ ol̄.ln̄ āna k̄iβ̄ōrn̄ pi n m̄ t a m t ε* 'sie hatte Halssehnen eines Hundes in eine silberne Schale gelegt' (205); LO *ōlp̄s̄ōrp̄ p̄ȳš̄^on̄ n̄ ó k̄ χ̄ ā l m̄^u m t ε* 'ein grosses Elentier hat er ganz [auf seinen Rücken] gehoben' (192); LO *ōl̄.ln̄.š̄im̄š̄ākaȳe pal̄āȳēnl̄ k̄ χ̄ ō t̄ l e γ m a t m a γ ε, k̄χ̄āp̄ kitpal̄ m̄ȳs̄ β̄i' ī t n̄ š̄ ē l t a m t a γ ε* 'sie löste von ihren Ohren die silbernen Ohringe [und] warf sie beiderseits des Botes ins Wasser (102).

A következő adatok szerint a participium perfectummal alkotott mult idő jelentése azonos az -s jelű mult időével: LO *t̄ȳpe tarm̄ k̄χ̄ōmī k̄ χ̄ ȳ ī i γ r̄ p̄. p m,*

ḫo'ital' ta. to't, q̄s (od. *tô'timε*) 'sie legte sich mit dem Gesicht auf das Ruder, irgendwohin fuhr sie dann' (102); LO *ḫiβtil' alyal māḫḫum ḫlmət* (od. *ḫlš, st*), *ḫḫōn, nā ḫōḫti' mε't* (od. *ḫōḫtuβēzt*), *pyš, sn ḫlme't* 'am Oberlauf des Ivdel lebten Menschen, ein Heer fiel über sie her, [und] sie alle wurden erschlagen' (102).

A *chanti* nyelvből csak néhány példát idézek, mert ezeket részletesen összeállította SCHÜTZ JÓZSEF Az északi-osztják szóképzés (NyK. XL. és különnyomatban), továbbá SARKADI NAGY JÁNOS Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (NyK. XLII. és különnyomatban) c. doktori értekezésében. Pl. *mā ī ḫāzəḫ ḫorəm əməm* 'én egy szót elfelejtettem' (Pápay J. Északi-osztják nyelvtanulmányok I, 15); *mā tutəḫ nəḫoḫi' ḫuyməm* 'én [már] szakállas emberré lettem (176); *tām qas nəḫ liymən* 'ext a várost te etted meg' (54); *nbəl kim-ē tmal* 'nénje kiment' (34); *lōn'dət ḫkm əsmel* 'a ludak összeülekeztek' (44).

*komi: a)*¹ V *kosti va jəm* 'sie gebar zu früh' (WICHMANN—UOTILA 317); P *boštem* 'hat genommen'; *siḫa lakə·stəm* od. *lakə·stəma assis paš-kəmsə* 'er hat seine Kleider beschmutzt' (uo. 408); P *inḫa igna·vəm guḫ kaḫ* 'die Frau sperrte eine Katze in den Keller' (WICHM. Syrj. Volksd. 141); P *siḫa tuḫet roš' mort si-pera tšeri-dodən m unəm* 'den Weg daher zog zu der Zeit ein Russe mit eine Fuhre Fische' (142); P *kaḫ so jəm gos i jev i jaḫ, biḫes miḫ v e v ə m* 'die Katze frass den Talg und die Milch und das Fleisch auf, alles was da war' (141); P *pondas juva-vni, kiš siḫa tšeri boštem* 'er begann zu fragen, wo er die Fische hergenommen habe' (142); P *bəžis kin-məm jukməš berdas* 'der Schwanz war an den Rand der Wuhne angefroren' (143); P *et-pir mižik k e , d ž e m aḫ-kiš* 'einmal säete ein Mann Erbsen' (143); P *šogməm buraḫ-ki-š* 'die Erbsen wuchsen gut' (143); P *duma·i-təm duma·i-təm da kerəm vina i nebe·təm ḫvə* 'er überlegte, überlegte und brannte Branntwein und trug ihn auf das Feld' (144); P *setšsin kištəm vina. erjə, ačšis gortə v o k t ə m* 'da goss er den Branntwein in einen Trog, (aber) selbst ging er nach Hause' (144); P *mižik v o k t ə m. setšsə i p o n d ə m t u r i - j e z ə s d o m a - v v i n (i) g o l q i e z e t k u š a - k e n* 'der Mann kam dahin und fing an die Kraniche an den Hälsen mit [seinem] Gurt zusammen zu binden' (144); P *biḫes doma·v v ə m m u n d a v e v e m a š n i ḫ a* 'er band sie alle, soviel sie [da] waren' (144); P *neḫita o l s a · v ə m, d a t š o r i t u z n i* 'weich hat er gebettet, aber man schläft [dennoch] hart' (189); P *etšə ajis g e r d ž e m* 'den einen [Strumpf] hat der Vater gestrickt' (255); P *šed kaḫ u s k e · t ə m, š e d p o n i s s o j ə m* 'die schwarze Katze hat [es] niedergeworfen, die schwarze Hund hat [es] aufgefressen' (337); P *jogə v o d ə m* 'er legte sich auf den Kehrlichthaufen' (337); *vudvə ka j ə m* 'auf das Feld ist er gegangen',

¹ Az *-m* képzős praeteritum sokkal ritkább, mint a *-ma* képzős. Az előbbi az archaikusabb permi nyelvjárásban a leggyakoribb, a többi nyelvjárásban inkább csak gyermekversekben.

šir pīre·tvem 'die Maus hat's zerfressen'; *L bien sottišem* 'im Feuer ist er verbrannt', *vaen kušem* 'im Wasser ist's verloschen', *es juem* 'der Ochse trank's', *iβe ka jem* 'auf die Höhe ist er geklettert', *šir pīre·dem* 'die Maus hat sie durchgebohrt', *nalke šedem* 'in die Falle ist sie geraten', *iže nalšem* 'am Stein ist sie stumpf geworden', *pe.tšer pie bi gi l t š em* 'in die Nesseln ist er gerollt' (332—3); *S širis kīredem* 'die Maus hat sie zerstreut', *tšeren keralem* 'mit der Axt hat man [sie] zerhackt', *saričš med-pel šibitem* 'auf die andere Seite des Meeres hat man ihn geworfen' (328—9); *U biš sote m* 'das Feuer hat's verbrannt', *vaiš kuše·dem* 'das Wasser hat's gelöscht', *šed eškis du ŋgem* 'der schwarze Ochs hat's getrunken', *kuž-ŋure ve jem* 'in dem Kuž-N'ur (dem langen Sumpf) ist er versunken', *ka.tša raka koka·lem da i jen-pivje le b em* 'die Elstern, die Krähen haben ihn aufgepickt und sind in die Wolken geflogen' (291—2); *Le ġavelis pasjalle m pellasse: šeden maltem* 'der Teufel bezeichnete ihre Ohren: strich diese schwarz' (FOKOS-FUCHS: Volksd. der Komi 46); *VM Iva-nlen babaiš kažalas terkae pīrem* 'Ivans Frau bemerkt, dass er in ein [anderes] Haus hineingegangen war' (428); *S džin-tujas mijen voiš, silj panid vo em i vidšiše ŋin seni silen Jemel* 'mihelyt a fele útra ért, szembejött vele és már ott várakozik rá az ő Emilje' (FOKOS, UF. XIX, 120); *S pa.tšis va im em, abu?* 'a kemence átfűlt [vagy] sem?' (102); *S i džas-stog abi sotti em?* 'a szalmakazal nem égett el?' (99).

S z e m é l y r a g g a l: *V kiš-ke tai i te tattše vo em id?* 'wie bist denn auch du hierhergekommen?' (WICHMANN 15); *V eziš-ki.tša pelna d vo dem id* 'mit deinen Silberblatt-Ohren hast du dich zur Ruhe gelegt' (278); *V pešte e.tša keralem id* 'du hast zu wenig Holz gehackt' (312); *Le edjen bura u džale m id* 'du hast sehr gut gearbeitet' (FOKOS-FUCHS 56); *Le te me·de de: m id* 'du hast ihn hingeschickt' (61); *Vym komi n vo de kod abu mi n t em id* 'schon 30 Jahre hindurch habet ihr keine Gebühren gezahlt' (144); *Prup di r u že·m id!* 'du hast lange geschlafen!' (119); *Prup jona i·l ε·d ε·m id!* 'du hast ihn wahrlich betrogen!' (109); *S ti-šere džis pīrem id* 'bementél a tó közepéig' (UF. XIX, 118); *U te me-veštšim gušen šoje·m id i džagavti džid* 'te én előlem titokban ettél egészen a megfulladásig' (184); — *Le bi.tšeja:ste le džem n id da bitšen veljaste lukalem ni* 'ihr habet die Ochsen hingelassen und sie haben alle Pferde totgestossen' (FOKOS-FUCHS 59); *Prup ti abu su džem n id* 'ihr habet [den Ring] nicht erreicht' (144); *U lokte·m n id pre mi š le ŋi kjes i špiškani de abu bošte·m n id!* 'eljöttetek, ti vadászok és nem hoztátok el (tk. nem vittétek) a gyujtótokat' (UF. XIX, 176); — *S kor pīrem ni kerkaas da vo dem ni užni, seša pondasni šori ŋitni, mi T'šupa ŋima babalen pe vo ŋna vile mužikiš u š em* 'als sie in die Hütte gingen und sich zur Ruhe niederliessen, begannen sie sich darüber zu unterhalten, dass der Mann eines Weibes namens T'šupa im Kriege gefallen war' (WICHMANN 128); *Le užni vo dem ni koz-ulte* 'diese haben sich

unter eine Fichte schlafen gelegt' (FOKOS-FUCHS 67); *Le stav náñse gu em ni* 'alles Getreide hat man gestohlen (61); *V taję vot vo štę m ni gižed* 'elvezsették az anyakönyvet' (FOKOS: ZÜRjNÉPKMUT. 124); *U taję paš-kęmte nin vasajasid nu em ni* 'ezt a ruhádat már elvitték a vízi manók' (UF. XIX, 118); *S ještę aštę abu ver mem ni kiskinjs* 'még téged nem birtak lerántani' (119).

b) *L bežis kin mem(a) ešmes dinas* 'der Schwanz war an den Rand der Wuhne angefroren' (WICHMANN 138); *L međas juvašni, kitjs sija tserig bo štę m(a)* 'er beginnt zu fragen, wo er die Fische hergenommen habe' (137); *I vaas tolko kik veš i kutema* 'im Wasser behielt er [für sich] nur zwei Spannen [von dem Netz]' (2); *V tšas sajın mamid lokte, rotš kašnik tjr viž sijvdęma, komi kašnik tjr rok puęma* 'nach einer Stunde kommt deine Mutter mit einem russischen Topf voll geschmolzener Butter, mit einem syrjänischen Topf voll gekochten Breies' (317); *S pukate vursę bia sęma da* 'und nachdem sie Licht angezündet, sitzt sie [und] näht' (133); *Peč bięn so tęma* 'im Feuer verbrannt' (326); *Peč vaęn ku sędęma* 'mit Wasser gelöscht' (327); *Le pukti mu vilas da seni pu sęma. a tšim uzi. sek-tšęž pu sęm* 'ich habe [den Kessel] auf die Erde gestellt und dort ist [das Essen] gar geworden. Ich selbst habe geschlafen. Inzwischen ist das Essen gar geworden' (FOKOS-FUCHS 64); *U sija sije-zdę ver dęma jįs sijtedž* 'az adott nekik enni a jęg elolvadtág' (UF. XIX, 198); *U jįs si-berin sijlema a jęg azután elolvadt* (198); *S taję miřanla-dorsān munęma* ez a mi vidékünkřöl indult el' (128); *S sije vunędis od. vunędęma náñse bošni* er vergass, Brot zu nehmen (WICHMANN—UOTILA 381).

T ö b b e s s z á m b a n : *KV sęk kosti i gu s a l e m a e s mentsim* 'azalatt ellopták tőlem [a kardot és buzogányt], (UF. XIX, 33); *U oš-kuse dž e b e m a e s lįmje* 'a medve bőřet a hóba rejtették (198); *S niје velema s kik tšert* 'azok öřdögök (tk. két öřdög) voltak' (141); *P tiže lakę-štęma s assinjt paš-kęmnjte* 'ihr habt eure Kleider beschmutzt', *niža lakę-štęma s assinjs paš-kęmnjse* 'sie haben ihre Kleider beschmutzt', *bo štęma s* 'haben genommen' (WICHMANN—UOTILA 408).

Plusquamperfectum: *V Sg. 3. sije sek munęma nin vęli, kor me lokti* 'er war schon gegangen, als ich kam, *Pl. 3. naja sek munęma e s nin vęli, kor me lokti* 'sie waren schon gegangen, als ich kam; *settšę jez tšukęrttšęma e s vęli* 'dort hatten sich die Leute versammelt' (WICHMANN—UOTILA: Syrj. Wortschatz 373); *S Sg. 1. me munęma vęli* 'ich war schon gegangen', *2. te munęmid vęlin, 3. sije munęm od. munęma vęli, Pl. 1. mi munęma e s vęlim v. vęlime, 2. ti munęmniđ vęlid, 3. niје munęma e s vęlini v. vęli v. niје munęmni vęli* (380); *L (l. S.-Dialekt 391); P Sg. 1. me munęm(a) vęvi* 'ich war schon gegangen, *2. te munęmat vęvi, 3. siža munęm(a)*

vęvi, Pl. 1. *mię munęmas vęvim*, 2. *tię munęmas vęvit* v. *vęvi*, 3. *ńija munęmas vęvisę* v. *vęvi* (bizonytalan, 409).¹

udmurt: K. *korkaz bertäm-no veram* 'er kehrte nach Hause zurück und sprach (MUNKÁCSI—FUCHS 180); K. *kęřž budäm kiš-pe lu äm* 'es war eine krumm gewachsene Birke (177); K. *Aldartaz kužoliš valzä vuzam-no ačšez kešno-murt lusa dišas käm-no suzerzä bušelaz potene kosäm* 'Aldartaz hatte das Pferd des Gutsherrn verkauft, sich als Weibsbild verkleidet und seiner Schwester befohlen, zu dem Nachbar zu gehen' (177); K. *so-no vištäm taz vęläm* 'aber dieser war ein dummer Kahlkopf' (187); J. *minäm Sarapulä* 'er ging nach Sarapul' (272); G. *iž-taka ulon-intijaz kiškasa kiš-puiš gondir-vilä usäm* 'der Widder fürchtete sich auf dem Platz, wo er war, fiel von der Birke auf den Bären herunter' (175); G. *odig murt kik taga vordäm* 'ein Mann zog zwei Böcke auf' (173); G. *kuadž džitäm* 'es wurde Abend' (173); Sam. *pijez petlo potäm* 'der Sohn ging hinaus' (164); Sam. *iklanza kuläm* 'krank seiend starb er' (168); Sam. *se-berä ta diče kijonäz síjäm-no vędza ižäm* 'sodann frass der Fuchs den Wolf auf, legte sich nieder und schlief ein' (168); Sam. *ta dičijäz-no puktäm inze* 'er setzte nun auch den Fuchs [auf den Schlitten]' (166); S. *sö-berä ki džil lām-no taoslän ki džämzi tuž u daltäm: šartšizi tuštikades budiläm* 'hierauf säten sie und ihre Saat gedieh sehr gut: ihre Rüben wuchsen so [dick] wie eine Schale' (169); S. *amalli džitsi adamiž kōs kel-täm-no so-berä kijonäz aldām* 'der schlaue Fuchs liess den Mann ausgeraubt dort und dann betrog er den Wolf' (173); S. *kijon pükäm, pükäm-no bižiz kinäm* 'der Wolf sass (und) sass und sein Schweif fror ein' (172).

Sz em ély r a g o k k a l: Sam. *so-betta gonderüz puktäm ed* 'einen so grossen Bären hast du aufsitzen lassen' (166); U. *töt persatka ponäm et kijit kiži uk pōša?* 'du legst weisse Handschuhe an, wie würden (d. h. sollten) deine Hände nicht schwitzen?' (472); K. *meniškem-no ötken vęlämet* 'du aber warst dreister als ich' (284); — G. *iž-takajän-no keš-takajän dorj kölni karis kām i val* 'wir waren im Begriffe, bei einem Widder und einem Ziegenbock zu übernachten' (174); — K. *anažmä vijil lām de* 'meine Mutter habt ihr getötet' (191); K. *ož, anažmä karab karil lām de* 'ach ihr habt meine Mutter umgebracht' (190).

T a g a d ó a l a k b a n: K. *venęz ağıžä ad džäm-no ağıjez vęnzä ad džęmtä* 'der jüngere Bruder sah den älteren, aber der ältere Bruder sah den jüngeren nicht' (194); K. *solän anajez korkaz vęlemtä* 'seine Mutter war nicht zu Hause' (205); K. *so vuäz töl-perile potämez luęmtä* 'über dieses Wasser hinüberzukommen war dem Windteufel unmöglich' (218); K. *ton bižęmtä, mon baštemtä, ali asmlän gemer orttšęmtä* 'du hast

¹ Vö. magyar *irt vala* 'scripserat' (SZARVAS GÁBOR: A magyar igeidők 276, SIMONYI: Tüzetes magyar nyelvtan 636).

keinen Mann geheiratet, ich habe kein Mädchen geheiratet: unser Leben ist nun [noch] nicht vergangen' (353); S *sinj jaramtä* 'diese taugten nicht zum Essen' (170); S *pijez valamtä* 'der Sohn verstand nicht' (251); J *so kiš-noez kartez-dorj no-ku-no minjmtä -ni* 'diese Frau ging nie mehr zu ihrem Mann' (263); J *kölinj ležillämtä sojä mukät azä no-kittšj-no* 'man liess ihn an keinem anderen Ort, nirgendshin hinein übernachten' (273); G *a so utšasa ne-no-kittš šettjmtä* 'er suchte sie, fand sie aber nirgends' (269); Sam. *ta-berä ditę tütteza potęę kuškäm vgläm-no potęę begatęmtä* 'hierauf bemühte sich (eig. begann) der Fuchs, durch Springen herauszukommen, er konnte es aber nicht' (168); UB *künmoj tožä-berä-no bertjmtä* 'er kehrte nicht einmal nach Verlauf von drei Tagen und Nächten zurück' (220); UB *ta vištäm vit täņkään sotjmtä* 'dieser Dumme gab sie nicht für 5 Rubel hin' (229); UB *ožj karjmtä mj val* 'wir taten nicht auf jene Weise' (466; l. Medvezky: A votják nyelv szóképzése 32, 55).

Plusquamperfectum: a) K *ta vor gorodiš bertä vgläm* 'dieser Dieb kehrte eben aus der Stadt zurück' (283); S *podämo pužimz so todä vjläm* 'er kannte die Fichte mit dem Bienenstock' (48); K *so vatsęn kužolän kek nęęz van vgläm* 'zur selben Zeit hatte der Gutsherr zwei Töchter' (181); S *amedžzi, šabalazi pu luęoz vjläm* 'ihre Pflugscharen und Sterze (Pflugdeichsel) waren aus Holz' (226); — S *kortaz ug valalo-na vjläm sojos-no durjš-no ö v ö l viläm* 'das Eisen kannten sie noch nicht und auch Schmiede gab es nicht' (226); S *ogez ug jž-na vjläm* 'der andere schlief noch nicht' (47); J *saldatlän iżämez uk lu-ni vjläm* 'der Soldat konnte nun nicht schlafen' (224); — S *vatškala dirja ud-murtjos täł-šorjn ulozj vjläm* 'in früheren Zeiten lebten die Wotjaken in Wald (in Wäldern)' (226); — K *sojosę kazęr pu kulä luäm* 'sie brauchten alsbald Holz' (185); — S *ta, tšä ta, tšä tumošoaz-no ö j -val-na ali adžžäm* 'ein solches wunderbares Ding habe ich noch nicht gesehen' (253).

b) Sam. *so ukšoä pudokka-puškä ponäm -vjläm* 'dieses Geld legte er in ein Pudovka-Mass' (164); G *soles kišnozä gondjır lu tškäm vjläm* 'seine Frau hatte ein Bär geraubt' (269); J *saldatlj so pužjzä inmarkištšj in sotäm vjläm* 'diesen Beutel hatte dem Soldaten ein Gottesengel gegeben' (225); K *ana j milemez vordäm vgläm* 'die Mutter hat uns geboren' (368); K *sokę T'šibin bater-no kuštäm luäm* 'da hatte auch Held T'šibin [den Balken] heruntergeworfen' (290); K *sojä Aldartaz kęläm-no a, tšęz nęl-kešno-dišan dišaskäm-no deräm vureša pu käm luäm* 'dies hörte A., — da zog er Frauenkleid an und sass zu Hause, ein Hemd nähend' (181).

lapp: N. *gaw/dnäm* '[hat] gefunden', *gaw/dnum ~ gaw/dnujwuwum* '[ist] gefunden' (MSFOu. XCVIII, 270).

nyenyec: OP *ňäžžβām*^a 'ich bin gewesen, war' (*ňäžž-* 'sein'), Sjo. *mžēβām* 'ich habe genommen, nahm' (*mžē-* 'nehmen'), Sjo. *mīβām-* 'ich

habe gemacht, machte' (*mīββī* 3. Sg., *mīš* 'machen'), Nj. *mānnu^mmältvā* 'er hat [es] gesagt, sagte [es]' (MSFOu. LXXII, 107).

V.

A permi határozatlan névmások

SZARVAS GÁBOR a magyar *valaki*, *valami* stb. határozatlan névmás előtagját a *van*, *vagyon* ige *vala-* tőalakjából származtatta (Nyr. XXI, 174). Ebben annyira biztos volt, hogy a NySz.-ban is a határozatlan névmásokat a *vagyon*, *van* címszó alatt tárgyalta.

Mármost SIMONYI, aki BUDENZ halála után átvette a NyK. szerkesztését, MUNKÁCSINAK éppen ezekben az évfolyamokban megjelenő alapvető munkáját, „A vogul nyelvjárások szóragezúsükban ismertette“, már mint szerkesztő is, alaposan tanulmányozhatta, s ott arra a felfedezésre jutott, hogy a manysi határozatlan névmásoknak a magyarhoz hasonló előtagjuk van. Simonyinak alapos finnugor nyelvészeti készsége volt, hisz doktori értekezése is finnugor tárgyú volt, az Akadémia ezért is bízta meg a NyK. szerkesztésével. Kétségkívül ismerte SIMONYI BUDENZ Cseremiszi tanulmányok és Erdei- és hegyi-cseremiszi szótár c. munkáit is, amelyek a NyK. III. és IV. kötetében jelentek meg, s a mari nyelvben is talált hasonló előtagú határozatlan névmásokat. E fölfödözése után írta meg „Valaki és néki“ című kisebb cikkét, amelyben a magyar *valaki*, *valami* stb. előtagját SZARVAS GÁBORRAL szemben a manysi és mari határozatlan névmások előtagjával azonosította (NyK. XXIV, 368).

Mielőtt állást foglalnánk SIMONYI feltevése ellen vagy mellett, vizsgáljuk meg, mely rokon nyelvekben vannak hasonló előtagú határozatlan névmások.

A manysi névmások MUNKÁCSI feljegyzésében így hangzanak: KL. *äl-khānkhä* 'valaki', *äl-mär* 'valami' (Vog. Nyelvj. 111), *äl-män mazpü* 'valamilyen' (112), AL. *al-khanghua* 'valaki' (159), K *ql-khon-när*, FK *qlē-khwqn-när*, 'valaki', K. *ql-när*, FK. *oql-när* 'valami', K. *qlē-nē-sēr* 'valamiféle', *oqlē-nē-sēr-när* 'valamicsoda' (198), FK *oql-nē-šou-när* 'valamennyi' (199), P. *ql-khqn* 'valaki', *al-män* (jelzőileg), *al-mänēr*, *al-mär* (önállóan) 'valami, valamicsoda' (237), T. *qlq-khqn* 'valaki', *älä-ñoxor* 'valami', *älä-ñēr* 'valamely, valamiféle' (269); K. *ql-khot* 'valahol', *ql-khotäl* 'valahova', *ql-khotël* 'valahonnan' (200), P. *al-khwqtē* 'valahová' (238); *al-khuñ* 'valamikor' (244); *älē-khuñ* 'valahogyan, valamikép' (246), T. *älä-khqt*, AT. *qlq-khqt* 'valahol', T. *älä-khqt*, *älä-khotäl*, AT. *qlq-khotail* 'valahova', T. *älä-khotël*, AT. *qlq-khotël* 'valahonnan' (270); T. *älä-khuñuñ* 'valahogyan' (283), K *oql-khun* 'régén, valamikor'; *qlē-khwqtē* 'valamiképpen' (SZILASI: Vogul Szójegyzék 83).

KANNISTO följegyzése szerint: TJ *älä-kan*, TČ *älä-čan*, KU *älχon*, KM *älkōn*, KO *älälkūän*, P *alkōn*, VNK *älkan*, VNZ *alkan*, VS *älkan*, LU *älkänkä* 'jemand' (Zur Gesch. des Vok. d. ersten Silbe im Wog. 22).

TJ *ele-nēr*, TČ *alā-nīer*, KU *ä.lnār*, KM *óálnǝr* 'irgend ein' (uo).

P *al-mēn*, VNK *ālmān*, VNZ *ālmān*, VS *ālmān*; VNK *ālmǝr*, VNZ *ālmǝr*, VS *ālmǝār*, LU *almēr* 'irgend ein' (uo. 23).

K *óâlχùn* 'schon längst' (tk. 'valamikor') (KANNISTO—LIIMOLA: Wog. Volksdichtung 40), *ālku'n* id. (41); K *ä.lχǝmle* 'irgendwie' (172, 420).

Megvan a c h a n t i b a n is: Kr *ǎtǎχǝǎ* 'irgendeiner', *ǎtǎmǎtǎ*, Kam. *ǎtǎmǎtǎ* 'was, welcher', Kr *ǎtǎ mǎtsir atǎ-mǎ* 'irgend ein Mensch', *ǎχǎm ǎtǎ χǝǎ kǎtǎtǎt* 'голова чего-то болит', 'ich habe Kopfschmerzen', 'der Kopf schmerzt wegen irgend etwas' (KARJALAINEN—TOIVONEN: Ostj. Wbuch 101, 361), Ts *āpǎmǎpǝǎ* 'etwas', Kr *ǎtǎmǎtǝǎ*, *ǎtǎ-* 'irgendein, etwas' (102).

K *atǎ χǝǎtǎn* 'ich weiss nicht wer', *atǎ χǝǎtǎn mǎ·γ tǎwǎt* 'jemand hat Honig gegessen (v. meinem Tisch)!' ; *atǎ-χǝǎtǎ* 'irgendwohin, ich weiss nicht wohin'; *ǎ-mǎ mǎγtǎ atǎ-χǝǎtǎ ǎnχǎtǎt* 'die Alte ging immer noch irgendwo'; *sǝǎ wǎ-lpǎn ũχǎn sǝχ atǎ χǝǎtǎn χǝrǎ-mǎtǎi* 'deine Kopfhaut wird Gott weiss wo abgezogen werden' (PAASONEN—DONNER: Ostj. Wbuch 4), *atǎ χǝǎtǎn* 'не знай где', *mǎn kǎtǎm atǎ χǝǎtǎ ǎwǎt* 'mikä lienee tullut vaimoni nuoremalle sisarelle' (61).

ada- (*at-*)*metta* 'valami', *ada-* (*at-*)*metta χoi* 'irgend ein Mann', *ada-* (KK *ata-*)*χotan* 'valahol' (ПАТКАНОВ: Irtisi-osztják szójegyzék 3).

MUNKÁCSI SIMONYI cikkéhez hozzászólva (NyK. XXV, 56) az udmurt nyelvből is közöl idevágó adatokat: *olo-kin*, K *olo-kin* 'valaki' (VotjSz. 71), *olo-ma*, *olo-mar* 'valamely, valami; valamilyen' (72), *olo-keña*, K *olo-kǎna* 'néhány' (72), *olo-kečǎ*, *olo-kečǎ* 'valamilyen, valaminő', *olo-kǎtn*, K *olo-kǎtǎn* 'valahol', *olo-kǎtis*, K *olo-kǎtis* 'valahonnan', *olo-kǎtǎi*, K *olo-kǎtsǎ* 'valahová' (71).

WICHMANN feljegyzése szerint: G *o-lo kin* 'jemand', *o-lo kǎ-tsǎ*, MU *o-uo kǎtsǎ* 'irgendwohin' (Wotjakische Chrestomatie 640. sz.).

m a r i : B M *älä-γǝ kaja* 'valaki megy', *älä-γǝn imne šǝγǎ* 'valakinek a lova [ott] áll', *älä-mom štat* 'valamit csinálnak', *älä-γǝšto šǝγǎ dǎr* 'valahol áll'; UP *ala-γe*, UJ *ala-γǝ*, JT *ala-γǎ* 'valaki', UP UJ *ala-mo* 'valami', UP *ala-γǝštǎ*, JT *ala-γǝ što* 'valahol'; JO *älä-γǎ to-leš* 'valaki jön'.

GENETZ permi nyelvjárásbeli szövegeiben: *ala-kušo* 'valamelyik' (22, 26), *ala-kušto* 'valahol' (14).

PAASONEN foljegyzése szerint: B *ala-kǝ* 'jemand'; *kǝn kǝzǝ?* — *ala kǝn* 'wessen Messer [ist das]? — ich weiss nicht, wessen [es sein könnte]', *Almakaj kušto?* — *ala kušto* 'wo ist A.? — ich weiss nicht, wo er sein könnte', *mǎn glǎ kunamsek bu.tǎmǎp unam tolǎn* 'mein schon seit langer Zeit (ich weiss nicht wie lange) erwarteter Gast ist gekommen' (PAASONEN—SIRO: Ost-Tscheremissisches Wörterbuch).

SIMONYI ezeknek a határozatlan névmásoknak első elemét eredeti finnugor szónak tartja, megjegyzi azonban: „De nevezetes, hogy hasonló névmásokat találunk a kazáni tatárban is: *ällä-kem* 'valaki', *ällä-nej* 'valami'

(BÁLINT Gábornál még *ällä-ničä* 'néhány', *ällä-kaja* 'valahová' Kazáni-tatár szótár 17). . . . Kérdés, vajjon a tatár a cseremiszből vette-e vagy megfordítva, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a m. *vala-* mindezekkel egyeredetű.“

MUNKÁCSI említett cikkében azt írja: „Tekintve, hogy a votjában az 'esse' ige alakjai: *vīl-* (inf. *vīlni*, part. perf. *vīlām* stb.), *van* ('van; lévő'), *val* ('vala') (WICHMANNnál: G *vīlīnī*, J MU *vīlīnī*, *viuīnī* 'sein, vorhanden sein'; G J U *val*, J MU *vāu* 'war' Wotj. Chrest. Nr. 1219), nem valószínű, hogy az *olo*, *olój* hozzájuk tartozzék, mi egyszersmind arra is világot vet, hogy a magy. *vala-ki* és a *val-* ige csak esetleges hangzásbeli összetalálkozások. Ellenben etimológiai kapcsolatban állhatnak a votj. *olo* és egyéb rokonnyelvi párjai a magy. *vagy* kötőszóval, melyet SIMONYI (Magy. Kötőszók I, 120) a *val-*'esse' ige származékának magyaráz.¹ A tatár *ällä* 'talán, vagy talán', BUDAGOV szerint *älä*, elszigetelten áll a törökségben; valószínűleg a népnyelvi orosz *ali*, *āli* (= или) 'vagy, vagy talán' átvétele.“

KANNISTO bizonyára szintén eredeti finnugor elemnek tartja a vogul alakot, mert idézett művében a finnugor eredetű szók közt tárgyalja, s nem említi Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen c. munkájában. PAASONEN szintén nem közli a chanti nyelv török jövevényszavairól írt cikkében (FUF. II, 81), a DONNER kiadta szótára pedig a manysi megfelelőkre hivatkozik.

Azonban a határozatlan névmások első eleme önálló szóként is használatos, mint ezt már SIMONYI is megállapította idézett cikkében. Különösen gyakori választó mondatok kötőszavaként való használata. Pl.:

m a n y s i : K *ǰāl xβāš mənəs ǰal βāt mənəs* 'entweder wanderte er lange oder wanderte er kurze Zeit' (KANNISTO—LIIMOLA: Wog. Volksdicht. I, 40); *ǰāl xβāš βonlēs ǰāl βāt βonlēs* 'entweder sass er lange, oder sass er kurze Zeit' (42); *nǰn βǰentǰnə hōmtə, ǰālə kǰā'təŋ ǰālə tōrəm?* 'was ist sein Beschützer, [ist es] ein Schwan oder ein Gott' (99); *ǰāl xβāšə mənəs, ǰāl βāt mənəs* 'entweder ging er lange, oder ging er kurze Zeit' (170).

c h a n t i : Ts *ǰpā—ǰpā* 'entweder — oder' (KARJALAINEN—TOIVONEN 101); K *ǰtā* 'vielleicht'; *tǰw ǰtǰ xǰw ǰtǰ-t, ǰtǰ wān ǰtǰ-t* 'liekkö maannut kauan vai lyhyen aikaa; *tǰw ǰtǰ xǰw ǰtǰ-t, tǰw ǰtǰ wān ǰtǰ-t, ǰtǰ tǰ-ləš xǰtmē-n ǰtǰ-t* 'liekkö maannut kauan vai vähän, liekkö maannut kuu-kauden päivät' (PAASONEN—DONNER 4, egyeztetve az udmurt *olo* 'vielleicht; oder', mari *ǰlǰ* 'vielleicht, wohl; oder' szóval).

u d m u r t : *olo*, S *olój*, M *alaj* 'talán, lehet; vagy pedig; avagy; (párosan) talán . . . talán, vagy . . . vagy, akár . . . akár' (MUNKÁCSI, VotjSz. 71, pl. K *olo tenat korkat, anajet, atajet van* 'hast du vielleicht ein Haus, Mutter, Vater?' MUNKÁCSI—FUCHS 209). G *o-lo*, MU *o-uo*, U *o-llö* 'wohl, vielleicht; wer weiss . . .' (WICHMANN, WotjChrest. 640. sz.).

¹ Másikép BERE, NyK. XLIV. 31.

m a r i : *Pala* 'talán, lehetséges' (GENETZ), *B ala, q l a* 1. 'vielleicht, wohl' 2. 'oder'. Pl. *a l a toleš* 'talán jön'; *olaš kajet?* — *q l a liješ* 'gehst du in die Stadt? — vielleicht', *payət šuđn q l a puraš?* 'dürfte es schon Zeit hineinzugehen?'; *q l a ta. tše q l a erla toleš* 'er kommt entweder heute oder morgen' (PAASONEN); B (BEKE) *jodeš: šindže-t?* — *ä l ä* (om *šindže*) 'kérdi: „tudod?“ — „talán“ (nem tudom)'; JO *ä · l ä mom lə-štäš?* (am *šandžo, mam lə-štäš*) 'vajjon mit tegyek? (nem tudom, mit tegyek)'; JU *eĵ dĵsmšž-a-t, a l a · ku. tse. tʔya-nđ ələ-šəškđ šu-n əlna:!* 'oh mein Gott, wie ist es möglich, dass wir in ein solches Leben geraten sind!' (WICHMANN 252); *a · l a pür[?]ma-š tə-γä-nđ əlma-š?* *a · l a sù-ləškšš p[?]r-ə-mə m[?]nä. tsän tə-γä-nđš šu-n əlna:?* *a · l a kuyura · k t[?]rkšđsmə m[?]ba-ts tə-γä-nđ ələ-šəšđ tō-lən?* 'war vielleicht Gottes Schickung eine solche? vielleicht sind wir in diesen Zustand wegen des Sündenfalls geraten? vielleicht ist man in ein solches Leben wegen der Unstätigkeit der Vorfahren gelangt?' (252); BM *ä l ä · tole-š, ä l ä · uke* 'vagy jön, vagy sem'; UP UJ *a l a · miə-m, a l a · ò-γäm, JT a · l a mi · iem, a · l a ò-γäm* 'vagy megyek, vagy sem'.

Ugyanígy a kazáni-tatárban: *ällä* 'vajjon, vagy talán' (Bálint 17). A csuvas *elle* 'vajjon, vagy talán' (PAASONEN: Csuvas szójegyz.) valószínűleg szintén tatár jövevényszó.

Tehát szó sem lehet finnugor örökségről, csakis tatár jövevényszóval lehet dolgunk. WICHMANN (WotjChr. 640. sz.) az udmurt alakoknak a tatárral való egyezésére csak utal, de RÄSÄNEN, MSFOu. L, 20) a mari szót a biztos tatár jövevényszavak közé sorolja. Ellenben az ugyanitt említett, hegyi nyelvjárásból idézett *ä-li* 'oder auch, vielleicht' (RAMSTEDT: Bergtscher. Sprachstud. 6), mint már Ramstedt is megjegyzi, az orosz dial. *али* átvétele. PAASONEN—SIRO szintén a tatárból származtatja szavunkat.

E szerint a tatár *ällä* eredetileg kérdőszó volt, s így természetesen az volt az átvevő finnugor nyelvekben is. A határozatlan névmások tehát eredetileg kérdő névmások voltak.

MUNKÁCSI kérdő névmásnak is veszi a következő mondatban: *tēnad mēded o l o - k ě ě ä: moñ kēlčiv űvül todēnē* 'minő (valamilyen) a te gondolatod, én angyal nem vagyok, hogy tudjam' (GAVR. d. 35. MUNKÁCSI: VotjSz. 71). A manyisi TJ *añ-kan* stb. tehát eredetileg azt jelentette: 'vajjon ki, nem tudom, ki?'. .

A választó mondatok is, mint egy régebbi cikkemben kimutattam, eredetileg kérdő mondatok voltak (NyK. XLIV, 11).

Negatív bizonyítéka is van annak, hogy az obi-ugor és a volgai finnugor nyelvekben tatár eredetű a tárgyalt kérdőszó és a határozatlan névmások előtagja, nevezetesen az, hogy az északi obi-ugor nyelvjárások, továbbá a komi nyelv, melyek kevésbé voltak tatár hatásnak kitéve, nem vették át a tatár kérdőszót, s így határozatlan névmások sem alakulhattak vele. Természetesen ezek után a magyar *valaki, valami* stb. határozatlan névmás előtagját nem

lehet azonosítani az obi-ugor, udmurt és mari, s még kevésbé a tatár határozatlan névmások első elemével. Hogy a *vala-* előtag összefügg-e a *van* ige *val-* tövével, az továbbra is eldöntendő kérdés marad.

A csuvas is hatással volt a hegyi-mari határozatlan névmásokra, pl.: *tä-γü* 'irgend einer', *ta-ma* 'irgend etwas', *ta-γ^hnam* 'irgendwann', *ta-γ^htse* 'irgendwie, ich weiss nicht wie', *ta-malan* 'aus unbekannter Ursache', *ta-maγan* 'einigermassen' (*ta, tä* 'irgend; vielleicht' RAMSTEDT: Bergtscher. Sprachstudien 141).

Az egyik jaranszki nyelvjárásban csak választó kötőszó; pl. JT *ta-tse* *ta to-leš*, *ta o-γeš* 'vagy jön ma, vagy nem'; *ta ku-jem*, *ta o-γ^hm*, *om pale* 'nem tudom, megyek-e, nem-e'; *tä-tse* *tä ü-dem*, *tä o-γ^hm* 'vagy vetek ma, vagy sem' (vö. csuvas *ta — ta* ('ismeretlen)-e — vagy; *ta-kam* (*tacam*) 'valaki', *ta-mən* 'valami', *taγsan* 'valamikor', *taγsanax* 'rég, régen', alt. etc. R. *tä* 'ein Ausruf des Zweifels'; *tā — tā* 'entweder — oder', PAASONEN: Csuvas Szójegyzék).

Nem lehetetlen, hogy ez a *ta* elem van meg az UP *ikta*, JT *i-kta*, KN *i-ktä* 'mintegy, valamely, valami'. UP *iktä-žš*, JT *ikta-že*, K *iktäž* 'mintegy, valami, valaki' szóban. A kérdő névmásokkal: UP *iktaž-γe* 'valaki'; US *ikta-γe*, 'valaki'; K *iktä-ma* 'valami'; MK *iktaž-mo*; UP *iktaž-mo-γan^hš*, JT *iktaž-mo-γan^hš* 'valamilyen'. Az összetétel előtagja természetesen az *ik* 'egy' számnév (vö. RAMSTEDT: Bergtscher. Sprachstudien 25).

Az *ik* 'egy' számnévvél is alakulnak határozatlan névmások. Pl.: US *ik-mo* 'valami', JT *ik-när-ok*, K *ik-nürək* 'ugyanannyi'. Tehát pl. az *ikta-mo* az *ik-mo* és a **ta-mo* vegyüléséből keletkezhetett.

Az erza-mordvinban is vannak *ta-* előtagú határozatlan névmások: *ta-ki* (*tavo-ki*) 'valaki', *ta-kodamo* (*ta-koda*), *ta-kona* 'valamely(ik), valaki', *ta-meze* (*tavo-meje*) 'valami' (BUDENZ: Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 58). Vajjon azonos-e ez is a tárgyalt csuvas szóval?

Az udmurt nyelvben MUNKÁCSI szerint 'valaki' nemcsak *olo-kin*, K *olo-kin*, hanem *olo-kin-kä* is (VotjSz. 71). Tehát az *olo* előtagú határozatlan névmáshoz még egy *-kä* elem járul. Ez a *-kä* símulószócska egyedül is határozatlan névmássá teheti a kérdő névmást. Pl. *kin-kä*, *kin-kä* 'valaki', *ma-kä*, *mar-kä* 'valami' (VotjSz. 137), *kitei-kä*, K *kětsě-kä* 'valahova, bárhova, akárhova' (137, 152), *kiz'i-kä* 'valahogyan, valamiképpen' (151); K *kud-kä* 'néhány, némely', S *kudiz-kä* 'amelyik csak, bármelyik' (211), S *kəñä-kä* 'néhány' (197), *ku-kä* 'valamikor, valaha' (201); J *kud-mında-kä no ar uliša* 'nach einigen Jahren' (MUNKÁCSI—FUCHS 262).

G *kin-ke*, MU *kin-ke* 'jemand' (WICHMANN: WotjChr. 365. sz.), G MU *make*, MU *ma-rike* 'was immer, was nur; etwas, irgend etwas' (539. sz.), MU *kudiz-ke* 'irgend einer, irgend welcher', J *kö-ña-ke . . . so-minda* 'so viel . . . so viel', G *kī-tšike* 'irgendwohin', G *kuke*, U *ku-ke* 'jemals, einmal' (446. sz.).

Nagyon érdekes páros használata: *J so-berä monä isani kuškizi äsmä ešjos ki ñ - k ä ki ñ - k ä šajin* 'später begannen mich meine Kameraden zu necken, jeder nach seiner Art' (MUNKÁCSI—FUCHS 269). A határozatlan névmásoknak ez a páros használata a legtöbb rokonnyelvben megvan, vö. pl. a magyar *ki-ki* névmással. Bőven foglalkoztam ezzel a szerkezettel KSz. XIV. 148, Nyr. XLIII, 78.

Az udmurt nyelv más szavakat is használ a határozatlan névmások kifejezésére, pl. az 'egy' számnevet, de azért kitehetik ezen felül a *-k ä* símulót is. Pl. M *og-kiñ* és *og-kiñ-k ä* 'valaki, egy valaki' (VotjSz. 174, *og* 'egy'), S J *kin-k ä-so*, *kin-k ä-no-so* 'valaki' (175, *so* 'az', *-no* 'is'), *mar-k ä-so* 'valami' (uo. 137), *og-k äts ä-k ä*, K *k äts ä-k ä-no* 'valahová, egy valahová' (152), *k äž i-k ä-no* 'akármiképpen, de . . .' (151), *og-k öna-k ä* 'egynéhány' (197); J *kiñ-k ä-no* 'jemand' (MUNKÁCSI—FUCHS 72), S *ku-k ä-no* 'manchmal' (247, tk. 'valamikor'); MU *og ki-ñke-no* 'irgend ein' (WICHMANN: WotjChr. 365. sz.), G *k ät inke-no* 'irgendwo' (446. sz.).

A komi nyelvben az udmurt *-k ä*-nek *-ke*, I-*ke* felel meg, s itt már csakis ezzel a szócskával alakulnak a kérdőnévmásokból határozatlan névmások. Pl. V S Peč L U *kod-ke*, S *kot-ke*, I *kod-ke*, *kòd-ke* 'jemand, einer von beiden', S *kodi-ke* 'jemand'; V S *mij-ke*, L *mej-ke*, I *mij-ke*, U *muj-ke* 'irgendetwas, irgendetwas'; V S L U *ken-ke* 'irgendwo', Peč *k ät en-ke*, P *k ät en-ke* 'irgendwo', V S *k ät t s ä-ke* 'irgendwohin', V *k äs-ke*, I *k äs-ke* 'irgendwoher', S *ko-d är-ke*, V S Peč L U *kor-ke*, I *kor-ke*, *kòr-ke*, P *ker-ke*, *ker-ken* 'irgendwann, einst, einmal', V S L U *ku-t s äm-ke*, S U *ku-t s äm-ke*, I *ku-t s äm-ke*, P *k ä-t s äm-ke* 'irgendein, irgendwelcher', V S P *k idž-ke*, L P *k äts-ke*, I *k udž-ke*, U *k udž-ke* 'irgendwie; zufälligerweise' (WICHMANN—UOTILA: Syrjänischer Wortschatz); VM *k äm in-ke t s äk e v e j i* 'eine gewisse Summe von Rubeln' (FOKOS—FUCHS: Volksdicht. der Komi 444); S *m äj ta-ke*, V *m äj d t em-ke*, S *m äj t em-ke*, U *m äj t em-ke* (WICHMANN—UOTILA), VM *m äj d em-ke* (FOKOS—FUCHS 445, 446, 447) 'irgendwieviel, etwas'.

A kérdő névmást az udmurt nyelvben a *-k ä* símulótól el is választhatja több szó, pl. K *ku t než ed zundäs-polti saptatäk k äz az-k ä*, *sojizä bašsko* 'welche von deinen Töchtern durch einen Ring harnt, ohne diesen zu beschmutzen, die heirate ich' (MUNKÁCSI—FUCHS 181); K *mar luoz-k ä no luoz* 'was geschehen soll, geschehe!' (206).

A vonatkozó névmás eredetileg szintén azonos volt a kérdő névmással, az udmurtban azonban a határozatlan névmás is lehet vonatkozó névmás; pl. U *mar-k ä kuriškot*, *soj ä šotiško* 'warum du mich bittest, das gebe ich dir' (453); U *rež l äkm ä k ät in-k ä*, *mi ot in* 'wo uns wohl ergeht, dort sind wir'; J *k ät in-k ä t ä- pu luä*, *ot in pä mi t ä pellasa*, *lobasa vetliškom* 'wo immer eine Feuerbrunst ausbricht, dort gehen wir fliegend herum und fachen das Feuer an' (74); J *k äž i-k ä-no šotid ug-no*, *o ž i bašti*, *ešjos i!* 'wie du [uns] gegeben hast, so nimm auch, Freund' (387); J *k äž i-k ä*

[pijez] *kosäm*, *o ž i - i k karäm* 'wie es sein Sohn ihm aufgetragen hatte, so tat er' (72); K *k i ž i - k ä monü kuno karidž*, *o ž i - i k mon-no tonä kuno karo* 'so wie ihr mich zu Gaste hattet (bewirtet habet), ebenso will ich auch dich zu Gaste haben' (203); K *k i ž i - k ä liktid*: *o ž i bert!* 'ahogy jöttél, úgy térj vissza!' (MUNKÁCSI: VotjNépkHagy. 279).

A régi magyar nyelvben a határozatlan névmás szintén lehetett a vonatkozó mondatok kötőszava (l. a NySz.-ban a *vagyon*, *van* címszó alatt a *valaki*, *valami*, *valahány*, *valahol* stb. határozatlan névmást).

A permi határozatlan névmásoknak ez a második eleme nyilván nem más, mint a feltételes mondat kötőszava.

A mari nyelvben szintén alakultak hasonló módon határozatlan névmások: K *kü-γñät*, U *kö-γñat* 'jemand', K *kñna-m-γñät*, U *kunam-γñat* 'irgend wann' (WICHMANN: Tscheremissische Texte 367. sz.); MK *mò γñám* 'valamit'; UP *mom-gin-a-t* 'valamit', *kunam-gin-a-t* 'egyszer csak' (tk. 'valami-kor'), *kuštā-γin-a-t* 'bárhol'; UJ *kuzē-γñ-a-t* 'valahogyan'. (Vö. K. *kñä, kñä, γñä, γñä, gñä, gñä*, U *kñn, γñn* 'wenn'; K *kñät*, U *kñn-a-t, γñn-a-t* 'wenn auch, wenn also; sogar, auch'; K *-at, -ät*, U *-at*, 'auch' 40. sz.).

Más finnugor nyelvben nem találtam olyan határozatlan névmásokat, amelyek a kérdő névmásból és a feltételes mondat kötőszavából keletkeztek, csupán a mariban és a permi nyelvekben. Ez a jelenség megint a mari nyelvnek a permi nyelvekkel való szorosabb kapcsolatát bizonyítja, amint erre már mult évi akadémiai felolvasásomban rámutattam.

Azonban felelnünk kell arra a kérdésre is, hogy keletkezettek az ilyen összetételű határozatlan névmások. Hogy lesz határozatlan névmás a kérdő névmás és egy kötőszó kapcsolatából? Már az is feltűnő, hogy egy alárendelő kötőszó helye nem a mellékmondat elején van, hanem a mondaton belül vagy a mondat végén, s ott sem önálló szóként, hanem símulószóként, enklitikus elemként. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a feltételes mondat kötőszavának nincs-e más használata is. Bizony van, mégpedig a mari és a komi nyelvben, ahol kérdőszóként is használják, mégpedig szintén enklitikus elemként. Pl.:

a) m a r i: C (ma Joškar-Ola): *kok tor alašam kurkalem, kelšaleš γθn, oγeš γθn? teat medečna kuyu ulōda, meat tedečda izi ulōna. molannažo muralaš kelšaleš γθn, oγeš γθn?* 'Meine zwei braunen Wallache lenk' ich; ziemt' sich, oder nicht? Ihr seid älter als wir, wir sind jünger als ihr; ziemt's uns zu singen, oder nicht? (PORKKA: Tscher. Texte 38, 26. dal, még uo. 40. l. 40. dal, 57. l. 136. dal); *ťšqšker jūmq-l mera-ŋžš ošē·mēn γθn uke·γθn?* *nemnq-n nalša-š ü-ōđržš tūz lqne·n γθn uke·γθn?* *nemnq-n purša-š kapka-žš po·ťššēlōđn γθn uke·γθn?* 'ist der unter dem Gebüsch befindliche Hase [schon] weiss geworden oder nicht? hat das Mädchen das wir nehmen wollen, sich [schon] geschmückt oder nicht? hat die Pforte, durch welche wir hineinfahren sollen, sich [schon] geöffnet oder nicht?' (WICHMANN: Volksdicht. u. Volksbr. der Tscher. 330—331).

UJ *kue-bujet šánđžâret šánđžârɣàlân-gân, uke-ɣân? arama-bujet ši oksat ojâblâlân-gân, uke-ɣân? ... šoptâr šindžan tanem âle, šonaleš-kân, uke-ɣân? 'A nyírfa csúcsán lévő barka kifejlődött-e [már] vagy sem? A fűzfa tetején levő levél megkapta-e [már] ezüst színét vagy sem? ... [Fekete]-ribiszke szemű kedvesem volt, gondol-e rám vagy sem? (LACH—BEKE: Gesänge russischer Kriegsgefangener, 89. l., 17—18. dal); tšondaĭ-bundaĭ šüp^ošâkšâm šüškaltem-gân, oɣâm-gân? kormâž-ɣöryö lštašâžâm šüškaltem-gân, oɣâm-gân? Po.tšingâ bätâ-šâmâ-tšâštâm tarbaltem-gân, oɣâm-gân? Po.tšingâ(n) üdâr-šamâ.tšâštâm sabârem-gân, oɣâm-gân? tšondaĭ-bundaĭ a sippal sípolok-e vagy sem? Egy marékra való levéllel sípolok-e vagy sem? Pocsinga asszonyainak szívét megmozgatom-e vagy sem? Pocsinga lányainak szívét (magam felé) fordítom-e vagy sem?' (uo. 102, 53. dal).*

B. *menma-n ɣâna-ĭ kuze. ũlmâna-m šinđžâ-lât-kân mündür šoŝšâna-? 'ob unsere fernen Verwandten wissen, wie wir [hier] leben?' (WICHMANN 412); joška-r ɣâna-ĭ jolan-a-t, oš kövertše-n ulšldâ-ɣân ukê-ɣân i:đâm serâštĕ? menma-n ɣâne. po-r-_o ikšubo. ulšldâ-ɣân ukê-ɣân elâštĕ? 'rotflüssige weisse Tauben gibt es wohl neben dem Dreschboden oder nicht? gute Kinder wie wir gibt es wohl [in der Welt] oder nicht?' (400).*

Mint láttuk, a föltételes kötőszónak kérdőszóként való használatára csak három mari nyelvjárásból tudok adatokat idézni, ezekben is csak dalokban fordul elő, a kötött beszéd tehát nemcsak a dalok régiségére mutat, hanem a föltételes kötőszónak kérdőszóként való régi használatára is. Közbeszédbeli használatára csak a következő adataimat közölhetem: UJ *jâŋ pazarš mižen-gân, ala mižen oɣâl-ɣân? 'az ember elment-e a vásárra, vagy nem ment el?'; mâlane-m kalâ.tšâm nal(â)n-gân, ala ukê-ɣân? 'vett-e nekem búzakenyeret, vagy sem?; jâŋ šikâš ala. kâj(â)n-gân, ala. kâj(â)n oɣâl-ɣân? 'az ember elment-e csépelni, vagy nem ment el?; ta.tše up^ošâm naleš-kân, ala oɣâl-ɣân? 'vesz-e ma sapkát, vagy sem?*

komi: *Le muĭ, siĭa durneĭ-kĕ? 'micsoda, bolond-e ő?' (NyK. XLV, 420); V taĭe-kĕ jeĭa? 'ist er nârrisch?' (WICHMANN—UOTILA: Syrjänischer Wortschatz, Wichmann: Syrj. Volksdichtung 74); Le kokni-dik-li-kĕ jur-bežaneĭid? 'sind vielleicht die Kopftuchzipfel [einer verheirateten Frau] leicht?' (287). Érdekes ebben a mondatban, hogy az orosz és a komi kérdő szócska együtt szerepel.*

A-kĕ jelentése 'talán'. Pl.: *Le lešid-kĕ tšĕ.tšĭd tušaaneĭen, šisťem-kĕ vištem li-šemanĭen abi ĩe tenad li-tĭr nemaneĭ, abi ĩe tenad ku.tšik-tĭr jĭqaneĭi? 'mit deinem schönen, schlanken Rumpf, mit deinem kräftigen gesunden Leib sind deine Knochen etwa nicht voll Mark, ist deine Haut etwa nicht voll Fleisch!?' (WICHM. SyrjVolksdicht. 287); V baba vi.džedis, vi.džedis, etĭes šuuĕ. „taĭe-kĕ“, medĕš šuuĕ. „taĭe-kĕ“ 'az asszony nézte, nézte, az egyikről (tk. egyiket) mondotta: „Talán ez az“, a másikról mondotta: „Talán*

ez az“ (FOKOS: ZÜRjNÉPKMUT. 49); V *baba bara šuŋe ęti džo, džegeš*: „*taje-ke-a*“, *međes šuŋe*: „*taje-ke-a*“ 'az asszony megint mondja az egyik lúdról: „Talán ez az“, a másikról mondja: „Talán ez az“ (FOKOS: ZÜRjNÉPKMUT. 49); VM *kittse-ne te veřtsan arestan beršid? je ĵ m e m ĵ d - k e - a ?* 'wohin läufst du einem Arrestanten nach? Bist du vielleicht verrückt geworden?' (409); Le *si dži pe ĵ i - k e kulisni* 'so sind sie auch vielleicht gestorben' (FOKOS-FUCHS: Volksdicht. d. Komi 41).

Bizonyára a következő mondatokban is 'talán' a *-ke* jelentése: VM *babaes zurgas*. „*miřitemĵd taj-ne vol-paš viłas*“. *baba i šuas*: „*atšĵd'-ke sitalemĵd ulad*“ 'er stösst seine Frau. „Du hast ja Durchfall gehabt (und hast dich) ins Bett (entleert).“ Die Frau erwidert: „Du selbst ('talán te magad') hast dich eingemacht“ (uo. 430); Le *o n m ĵ š e m a - k e - a ?* 'ist er wohl eingeschlafen?' (uo. 60).

Egyes szavakkal kapcsolatban: VM *ę d v a - k e nin tenid surę* 'du wirst es wohl kaum ('aligha') mehr finden (FOKOS-FUCHS 405; or. едва 'alig', e.-iu 'aligha').

VM *Pederĵd b u r a - k e gušalema* 'das hat wohl der Peter gestohlen' (uo. 431); Prup *atte-pe, zonne, ta řšem gel mort saje loŋe b u r a - k e nił šetni keřdumnik-pi saje* 'schau nur, ach du mein Lieber, einem solchen armen Mann muss ich am Ende (eig. vielleicht) meine Tochter geben, dem Sohn der Zauberin' (uo. 104); V *ez-pe b u r a - k e n bara paš-keĵd šeļem viłas vo?* 'talán megint nincs kedvére a ruhád?' (FOKOS: ZÜRjNÉPKMUT. 111) (*bura* 'gut [Adv.]').

Prup *da š k e - p e ĵahid menam muřiklen abu?* 'hat mein Mann vielleicht sogar kein Brot? (FOKOS-FUCHS 113); VM *ga š k e i pulase abu šuišilema* 'vielleicht habe ich [überhaupt] kein Kugel hineingesteckt' (uo. 437); VM *ga š k e ku řšem-ke đere-viaę voam* 'vielleicht gelangen wir in irgendein Dorf' (uo. 412); S *me pe da š k e reĵid nin kula* 'ich sterbe vielleicht schon bald' (WICHM. Syrj. Volksdicht. 132); V *ga š k e menę kutad vidźni poreę-uv gelik tujas* 'vielleicht beginnst du mich zu behandeln wie den Reiserbesen unter der Schwelle' (275); L *sen kořdžas ga š - k e , uźni* 'da musst du vielleicht über Nacht bleiben' (186) (V S Peč U *gaž*, I *gāž* 'Freude, Fröhlichkeit', V L U *gaš-ke*, I *gaš-ke*, V S U M *daš-ke* 'vielleicht' WICHMANN—UOTILA).

V S L Le U *veš-ke*, VU *veš-ke*, I *veš-ke*, V L *veš-ken*, V S Peč U *eš-ke*, V Peč *eš-ken* 'Partikel zur Bildung des Konditionals u. a.', V S Peč L U P *ke*, *-ke*, VU *ke*, *-ke*, I *ke*, *-ke* 'wenn, wenn (kond. und temp.), als'; a *ken n-jét* WICHMANN—UOTILA a V S Peč *ne* 'denn (gew. in Fragesätzen)' szócskával veti össze (a *veš*, *eš* elem származásáról nem nyilatkozik).¹ Pl. V *batę ve š k e*

¹ WICHMANN „Die tschuwaschischen Lehnwörter in der permischen Sprachen“ (1903) című művében (MSFOu. XXI, 59) a komi szót kérdőjellel egybeköti az udmurt J *iške*, MU *ške*, *ske* 'in diesem Falle, wenn es so ist', G *šike* (< *iške) 'es scheint, wohl' csuvas jövevényszóval, de, mint említettem, WICHMANN—UOTILA komi szótára nem hivatkozik a két permi szó kapcsolatára.

getrale 'mein Vater würde [mich] wohl verheiraten' (WICHM., Syrj. Volksdicht 234); *V volis eske* 'er war wohl hier' (102); *VU jugdi pe v e s k e* 'er wurde wohl gefunden' (203); *L batę veske getrale* 'mein Vater würde [mich] wohl verheiraten' (251); *Prup kor-ke p' e s k e . širli bur vešli!* 'einst habe ich wohl dem Hecht eine Wohltat erwiesen' (FOKOS-FUCHS 88); *V piñaid e s k e kipeđe, riñišid da iz-kiid veite* 'wenn ihn die Egge träge, die Riege und der Mühlstein bringen ihn zum Sinken' (Wichm. Syrj. Volksdicht. 13; szószerint: 'a borona talán fönntartja, a csűr és a malomkő lehúzza').

• *V S U tai-ke* 'beinahe' (*tai* 'ja, doch, nämlich'). Pl.: *S tai-ke eg us* 'ich war nahe daran zu fallen', 'kis hía, -hogy el nem estem'; *V menę tai-ke vetlas* 'sie trieb mich beinahe weg' (WICHMANN—UOTILA 270, Syrj. Volksdicht. 237); *V me tai e s k e keráli — da ponid me vile lavte* 'gewiss, ich hätte [besser] gehackt —, aber dein Hund bellt mich an' (WICHM. Syrj. Volksdicht. 312).

A határozatlan névmás tehát eredetileg azonos volt a kérdő névmással, s idézhetek is a komi nyelvből olyan alakilag határozatlan névmásokat, amelyek kérdő névmások voltaképpen. Pl.: *U menam mu i -k e jur-vežere oz vetli* 'ich weiss nicht, warum meine Gedanken nicht laufen wollen' (WICHMANN—UOTILA 157); *V me duma i tsi tatiš k i d ž - k e pišjini* 'ich habe herausgefunden, wie man von hier wegkommen kann' (WICHM. Syrj. Volksdicht. 65); *U te k i s - k e tattše usin?* 'te honnan kerültél ide?' (FOKOS: UF. XVI, 154); *U k i s - k e te vajin ašsid lešid vir-jaitę?* 'ugyan honnan hoztad a magad szép testét (tk. vér-húsodat)?' (156); *VM k i s - k e, zev bur jez loktad?* 'woher kommet ihr, sehr gute Leute?' (FOKOS-FUCHS: Volksdicht. d. Komi 414).

A következő mondatban ellenben a határozatlan névmás a *-ke* elem nélkül áll: *VM dumaite: kiđđza-mijja babališ drugę vini* 'er denkt, irgendwie müsste man den Geliebten der Frau töten' (uo. 398).

Már egy régebben megjelent cikkemben megállapítottam, hogy a finn-ugor határozatlan névmások eredetileg kérdőnévmások voltak (KSz. XIV, 130, Nyr. XLIII, 70), de hasonlóképpen a kérdőnévmásokból fejlődtek az indoeurópai nyelvek határozatlan névmásai is (l. Brugmann: Grundr. d. vergl. Gramm. d. idg. Sprachen, I, 511, II, 772; Delbrück: Vergl. Syntax d. idg. Sprachen, I, 511).

Az udmurt *-kä*, komi *-ke* elem, amellyel a határozatlan névmások alakultak, s amely egyben feltételes kötőszóul is szolgált, kétségkívül azonos a chanti *O -ki*, Kaz *-ke*, Ni *-ke* (KARJALAINEN—TOIVONEN 383), manysi *-ke* feltételes kötőszóval. Mármost a permi kötőszót WICHMANN Wotjakische Chrestomathia-jában, bár kérdőjellel, valóban egyezteti a finn *-ko*, *-kö* 'e?' kérdőszócskával.

Főntebb már kimutattam, hogy a komiban és a mariban a feltételes kötőszó kérdőszócska is lehet. De a manysiból is van egy hasonló adatom: *So ni`lę x̄u.mn, x̄u.ŋ^um x̄u.mn ā:lnvālne p̄y:ti k̄i-β̄rd taχ a:tk^ee p̄a-itaxts?* 'sollte er denn nicht in den von vier Männer, von drei Männern zu tragenden Kessel kochen?' (KANNJSTO—LIIMOLA: Wog. Volksd. I, 144).

A mari *-kən* feltételes kötőszónak és kérdőszónak a permi és az obi-ugor feltételes kötőszóval való alaki kapcsolata még további vizsgálatra szorul, bár láttuk, hogy a komiban is van a *-kə* mellett *-kən* alakja is.

Ismételten rá kell mutatnom arra, hogy mind a permi nyelvekben, mind a mari nyelvben a feltételes kötőszó egyben, sőt eredetileg kérdőszócska volt, s ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a feltételes mondat eredetileg kérdő mondat volt. Ez a jelenség megint bizonyíték a permi nyelvek és a mari nyelv egykori szorosabb kapcsolatára.

Már SIMONYI rámutatott, hogy a magyar *-ë*, *-é* kérdőszócska is szerepelhetett a régi magyar nyelvben feltételes kötőszóul. Pl. *Hisztek-è* istenben, én bennem is higgyetek: *creditis in deum, et in me credite* (MüncK.). Ha azt akarod, sokáig hogy ne nevéssenek, és udvarból az uraim ki ne vezessenek, *nevetnek-e*, neved te is, ám hadd igessenek (Pesti G. 95. mese). Azért ha szívedben *szomorú vagy-é*, lelkedben *elkeseredtél-é, izellen és áhitatlan vagy-é*, gondold az urnak nagy szomorúságát (ÉrsK.). Azért *ha kevély vagy-é, és alázatos-ságot kívánsz-e*, tehát gondold az ártatlan Krisztusnak kínját (uo.). *fejedel-mee em el t e n e k e e. Ne akary ffele emelkedny* (ÉrdyK. 472). *walakynek h a m y s w a g o k e byr vram ô Nagsaga en welem* (1549-ből, LevT. I, 61). *Távu! vannak-è a jók*, óhajtsza azokat (COMENIUS). Még gyakoribb a *ha* kötőszóval egy mondatban, viszont a *ha* magában is lehet a függő kérdés kötőszava (l. SIMONYI: A Magyar Kötőszók II, 182—183, III, 133, KLEMM: Magyar Történeti Mondattan 17). Kérdőmondatokból keletkezett feltételes mondatok az indoeurópai nyelvekben is vannak, így pl. a szláv nyelvekben,¹ (l. VONDRÁK: Vergl. Slav. Gramm. 454, 511, 546), a németben, angolban és franciában (PAUL: Prinzipien⁵ 150).

Már szó volt arról, hogy a választó mondatok is kérdő mondatok voltak eredetileg. Ezek után természetes, hogy a feltételes kötőszó is lehet választó mondatok kötőszava a finnugor nyelvekben. Pl.:

m a r i : K *jä-lžə pò·pat, mä-mnämi pò·pat, pò·pat kə́n-ä·t a·γep kə́n-ä·t: šanä·-bel γa·nīš pa·rsən ə·štem ə·lš* 'die Leutz schwatzen über uns; mögen sie schwatzen oder nicht: [ich weiss selber wohl] wie ein Regenbogen [so schön] war mein seidener Gürtel' (WICHMANN 210).

u d m u r t : K. *tšə n - k ä, õ z - k ä lu, utškeša ulə!* 'ob es war ist, oder nicht, schau her!' (MUNKÁCSI—FUCHS 178); K *s u l t i m - k ä, ü m - k ä, mar užalom?* 'ha fel is keltünk, ha nem is, mit tegyünk?!' (MUNKÁCSI: Votj-NépkHagy. 276); S *v e r a j - k ä - n o, ə j - k ä - n o vera tənīd, putez uz lu* 'ha mondom is, ha nem mondom is neked, haszna nem lesz' (121).

c h a n t i : É *təm xotl-gi, xaləuet-ki xoldəm-lamba* 'ha ma nem, hát holnap (tk. ha ma, ha holnap) bizony meghalok' (PÁPAY, UF. XV, 82).

¹ Az orosz *если* 'ha, hogyha' feltételes kötőszó utótagja a kérdő *ли* '-e?' szócska, előtagja pedig a *есть* 'van' ige, tehát a kötőszó eredetileg azt jelentette: 'van-e'.

m a g y a r : *Mindig gubába jár, ha süt, ha esik* (Nyr. XLIV, 11). *Egyék, mert ha eszik is, ha nem is, megbánja* (KRIZA: Vadr. 479). *Neki, ha él, ha hal, tánc kell* (Nyr. IV, 33). *De ha gondolkodik is, ha nem is, már a polcon vagyon* (MIKES: Lev. 13). Másod jegy, hogy ha tiszta és szeplőtelen életet él az ő állapotja szerint, tudniaillik *ha sziz, ha házas, ha özvegy*, semmiben által nem hágván az igaz törvényt (Érdy-K. 622b). SIMONYI, MKötőszók III, 128, ezeket páros megengedő mondatoknak nevezi, de ezek nyilvánvalóan választó mondatok (vö. ném. *ob schön, ob Regen* 'ha szép [idő van], ha eső').